

AZ ESZÉKI VÁR 1848 ÓSZÉN

A XVIII. század elején a török ellen kiépített déli védelmi vonal fontos láncszemét alkotta a Dráva jobb partján elterülő, 1712–19 között újjáépített és kibővített eszéki vár. A megváltozott nemzetközi erőviszonyok között eredeti funkcióját a XIX. századra elvesztette, 1848-ban azonban a horvát–magyar ellentét kiéleződése miatt hirtelen megnőtt a jelentősége.¹

Ez a helység teremtett közvetlen összeköttetést Szlavónia és Magyarország között. A Dráva-torkolat kiterjedt mocsárvilágában az eszéki hídon, illetve az annak folytatását képező bellyei töltésen át vezetett az út a magyar főváros felé. A magyar kormány számára nem csupán az ország védelmének kulcsfontosságú elemét jelentette, hanem, mint megerősített hely, szlavóniai hadműveletek kiinduló pontjává is szolgálhatott. Ugyanakkor az Ausztriát a Dunával összekötő szárazföldi és vízi útvonal fontos ellenőrzési pontja volt, ily módon a magyar fennhatóságú vár a péterváradai erősség sikeres ostromát is akadályozta. Mind a horvátoknak, mind a szerbeknek elemi érdeke volt, hogy Eszék vára mielőbb meghódoljon. Ennek tudatában volt a magyar katonai és politikai vezetés is, és kezdettől fogva különleges figyelmet szentelt Eszék biztosításának.

Verőce megye biztosítása 1848 nyarán

Május elejére a magyar kormánynak a horvátokkal folytatott, békés tárgyalásos politikája kudarcot vallott. A szlavóniai megyék csak Jellačić horvát bántól fogadtak el parancsot, a május 6-i uralkodói felszólítás ellenére a bán sem a magyar törvényeknek, sem a magyar minisztériumnak nem engedelmeskedett. Miután a Batthyány-kormánynak azt a javaslatát is elutasította, hogy a vitás kérdéseket Pesten tárgyalják meg, a magyar minisztertanács határozott cselekvésre szánta el magát. 1848. május 11-én felszólította Hrabovsky János péterváradai főhadparancsnokot, hogy mint kinevezett királyi biztos, szigorúan lépjen fel a horvátországi szeparatista mozgalom ellen, s ennek érdekében, ha szükséges, a rendelkezésre álló végbeli és sorkatonaságot is vegye igénybe.²

Ez annál is indokoltabbnak tűnt, mert bizonyos jelek Eszék várának megszerzésére irányuló horvát törekvésekre utaltak. A magyar minisztérium engedélye nélkül 1848. május 8-án és 9-én a Bellye és Dárda között levő lőpor- és raktárházakból puskaport, 10-én ágyúkat és egyéb hadiszereket szállítottak a várba. Az eseményekre kellő indoklást senki nem tudott adni. Ellenőrizhetetlen hírek keringtek arról, hogy a tüzérségi eszközöket később Olaszországba fogják szállítani,

¹ *Hobblík Márton*: Eszék viszontagságairól. In: Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1822. IX. k. 3–21. o. *Uő.*: Verőce vármegye ismerete. In: Tudományos Gyűjtemény. Pest, 1832. III. k. 20–24. o. A Pallas Nagy Lexikona Bp., 1894. VI. k. 495. o. *Hirc Károly*: Eszék. In: Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Bp., 1901., XXI. k. Horvát–Szlavónország. 514–518. o.

² Hrabovsky megbízását közli: *Barta István* (szerk.): Kossuth Lajos összes munkái. Bp., 1952. (a továbbiakban: KLÓM) XII. k. 122. o. *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. Pest, MDCCCLXVIII. I. k. 92–93. o.

más magyarázat szerint az ágyúk átcsoportosításának a célja az volt, hogy szakszerűen megtisztítsák azokat. Johann Benko eszéki várparancsnok pedig a pécsi főbírónak úgy nyilatkozott, hogy szükségesnek tartja a várat „minden török beütések” ellen biztosítani. Mind Freund Ferenc eszéki kincstári felügyelő, mind Majthényi József Baranya megyei első alispán Jellačić mesterkedésének tekintette az eseményeket. Ez annál is inkább elképzelhető volt, mert a magyar törvények Szemere Bertalan belügyminiszter által elrendelt kihirdetésére május 4-én Verőce megyében nem került sor, mivel az előző napon a bán rögtönítélő bírósággal fenyegette meg a megyét, s a közgyűlés Jellačićnak fogadott engedelmességet. Nem csak a várparancsnok szimpatizált a horvátokkal, hanem a várórség is. Az 53., Lipót herceg gyalogezred legénységének a zöme szerbekből és horvátokból állt, a toborzási központjuk maga Eszék volt. Ennek az ezrednek a 3. zászlóaljja látta el a vár védelmét. A félelmek azonban ekkor még alaptalannak bizonyultak: a löszerszállítást Hrabovsky János óvatossági megfontolásokból rendelte el.³

Május közepére nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyveres konfliktus elkerülhetetlen. Hrabovsky értesítette a magyar kormányt, hogy a szerbek el akarják szakítani Magyarországtól Bács megyét és a Bánságot, és ehhez Szerbia támogatást ígért. Jellačić pedig május 15-én elrendelte, hogy írják össze a Horvátországban található lovas és gyalogkatonaságot, valamint a fegyverviselésre alkalmas önkénteseket. Ebben a kiélezett helyzetben a magyar kormány május 15-én határozott a honvéd zászlóaljak felállításáról, egy Szeged környéki katonai tábor létesítéséről, s egyben a déli területek védelmére azonnali lépéseket foganatosított. Elrendelték a határ szigorú őrzését, a déli várak, így Eszék és Pétervárad háborús készenlétét. Ezeknek az erődöknek a kellő ellátásáért, védelméért a várparancsnokokat tették felelőssé.⁴ A megbízhatatlannak ítélt Lipót gyalogezred felváltásáról is sürgősen intézkedtek. Még május 15-én az olasz 16., Zanini gyalogezred két századát Csány László kormánybiztos parancsnoksága alá, Nagykanizsára irányították, négy századát pedig Újvidékre küldték, hogy a Lipót gyalogezred 1. zászlóaljját váltsa fel. Május 17-én a még Pesten állomásozó két század Zanini-nyalogság kapott parancsot, hogy Eszékre induljon a Lipót gyalogezred 3. zászlóaljának helyére. A magyar hadügyminiszter május 25-én felszólította Hrabovskyt, hogy sürgöny útján értesítse, a fenntartása alá tartozó négy vár védelméhez mennyi katonaságra, pattantyúra, tüzérségi és egyéb felszerelésre van szüksége. A magyar katonai vezetés megtette a lépéseket annak érdekében is, hogy Pétervárad és Eszék élére új várparancsnok kerüljön. Latour osztrák hadügyminiszter tiltakozása ellenére az uralkodó június 13-án

3 A löszerszállítás: Freund Ferenc, Majthényi József Batthyány Lajosnak. 1848. május 11., 17. Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) H3. Miniszterelnök hadügyi és nemzetőri iratai (a továbbiakban: HNI) 165. Batthyány a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. május 14. Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL). Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/91. Hrabovsky Batthyánynak. 1848. május 18. OL H3. HNI 259. *Urbán Aladár*: A Batthyány-kormány hadügyi politikájának első szakasza. *Hadtörténelmi Közlemények* 1971. 2. sz. 214. o. Május 4-i gyűlés: Jankovics László Szemerének. 1848. május 4. Közli: *Deák Imre*: 1848. A szabadságharc története levelekben. Bp., 1942. 70–72. o. Szerepek elhelyezkedése: *Barcy Zoltán*: The Army of the 1848–49 Hungarian War of Independence. In: War and Society in East Central Europe Vol. IV, 441. o. Eszéki várparancsnokság névsora: Militärschematismus des österreichischen Kaisertums. Wien, 1848. 71. o.

4 Batthyány Lajos Ottinger Ferenc ideiglenes hadügyminiszternek. 1848. május 15. OL H3 HNI 177. Batthyány és a nádor a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. május 15. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/93.

hozzájárulását adta Benko nyugdíjazásához, valamint Jovics István nyugalmazott tábornok reaktiválásához és eszéki várparancsnokká való kinevezéséhez.⁵

Komolyabb támadást még az így újjászervezett és némileg megerősített várőrségek sem tudtak volna elhárítani. Szemere 1848. június 2-án Csány Lászlót bízta meg, hogy a Dráva bal partján, Varasdtól a folyótorkolatig örvonalat hozzon létre, és a jobb parton Eszék közelében tartson készenlétben katonaságot.⁶ A kezdetben 3–4000 fős drávai sereg június folyamán a nemzetőrség bevonásával jelentősen gyarapodott, ahonnan szükség esetén Eszék illetve Verőce megye megerősítésére gyors katonai segítséget lehetett küldeni.

Szemere Bertalan a katonai lépésekkel párhuzamosan kísérletet tett arra is, hogy Szlavóniát ismét magyar fennhatóság alá vonja, hiszen a Magyarország és Horvátország között elhelyezkedő három megye ütköző területnek számított. Szlavónia ellenőrzése nélkül Jellačić nem tudott Magyarország ellen támadni. A próbálkozás nem tűnt reménytelennek, a szlavóniai megyék magyar és német lakosságának támogatására joggal lehetett számítani. Sikert egyedül a stratégiailag is kulcsfontosságú Verőce megyében sikerült elérni.

Az 1848. június 30-án megtartott közgyűlésen a május 4-i, bánnak engedelmességet határozatot érvénytelenítették, a magyar törvényeket kihirdették és rendelkeztek az országgyűlési követek megválasztásáról. Ennek gyors lebonyolítása egyrészt jogi akadályokba ütközött, mivel a törvény 21 napot írt elő az összeírások elvégzésére, másrészt a megyei vezetés abban sem bízott, hogy a politikailag, etnikailag megosztott megyében a választásokat simán le lehet bonyolítani. A június 30-i gyűlés felborult rendjét az eszéki várból segítségül hívott Zanini-század állította helyre, és feltételezhető volt, hogy a követválasztás még nagyobb ellenállást vált ki a megye illirpárti lakosságából. A rendelkezésre álló katonaság nem volt elegendő, mert választás esetén a megye több pontjára kellett csapatokat vezényelni. Mind Jankovics László főispán, mind Szallopék Lajos alispán felhívta a belügyminiszter figyelmét Verőce bizonytalan helyzetére, s legalább hat század katonaságot igényelt a siker érdekében.⁷ A külső beavatkozás veszélye is fennállt. Jankovics már július 7-én jelentette, hogy a pétervárad ezredből egy zászlóalj betört Szerém megyébe; rendeltetésük Vukovár elfoglalása után Eszék felé indulni. Jovics tábornok Vukovár védelmére az Eszéken állomásozó két század Zanini-gyalogságot küldte, így viszont az eszéki vár maradt csaknem védtelenül, ezért az őrség egy részét nemzetőrökből

5 Zanini-gyalogsággal kapcsolatos intézkedések: Batthyány Lajos Ottingernek. 1848. május 15., május 16. OL H3. HNI 203., 181. A temesvári főhadparancsnokság Kis ezredesnek. 1848. május 19. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/109/a. *Urbán Aladár*: A Batthyány kormány hadügyi politikájának első szakasza. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1971. 2. sz. 232. o. Felszólítás Hrabovskynak: HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/145. Jovics kinevezésének körülményeiről: *Aladár Urbán*: The Armed Forces of the Habsburg Empire between Emperor and King. In: War and Society in East Central Europe Vol. IV. 430. o. Mészáros Csánynak. 1848. június 21. OL H103. Csány László kormánybiztos iratai (a továbbiakban: Cs. ir.). A hadügyminiszter levelei 17. A magyar minisztertanács június 21-én, a pétervárad főhadparancsnokság június 28-án szőlította föl Jovicsot a parancsnokság átvételére. OL H13. Országlátszati Iratok 2-es kútfő 287. Életrajzi adatok: *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban. 1848–49 Bp., 1983 (a továbbiakban: *Bona*: Tábormokok és törzstisztek) 360 o.

6 Szemere Csánynak. 1848. június 2. OL H103. Cs. ir. Belügyminiszter levelei 13., *Aradi Péter*: A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. *Somogyi Almanach*, 16–17. sz. Kaposvár, 1972. 8. o.

7 Hrabovský Szemerének. 1848. július 6. OL H9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok (a továbbiakban: BM eln.) 567. Szallopék Szemerének. 1848. június 30., július 6. OL H9. BM eln. 483., 574.

állították ki.⁸ Szemere sietve intézkedett. 1848. július 3-án felszólította Csányt, hogy „a zavargásoknak elejét veendő” hat század sorgyalogságot azonnal indítson útnak Verőce megyébe. Csány a parancs kézhezvétele után rögtön, július 5-én parancsot adott a századok indulására. A Dráva-menti sereg főparancsnoka, Franz Ottinger vezérőrnagy a Zanini gyalogezred Nagykanizsán állomásozó 1. osztályát Eszékre, a Sándor gyalogezred 2. osztályát pedig Verőcére rendelte. A sorezredi századok július közepén értek új állomáshelyükre. Az osztrák hadügyminiszter által Bécsből Magyarországra rendelt 60., Wasa herceg magyar gyalogezred 1. zászlóaljja már június 21-én elindult Pestről Csány táborába. Mészáros Lázár azt is közölte, hogy a 2. zászlóalj június 27-én indul Zala megyébe. A kormánybiztos így haderejének jelentősebb meggyengítése nélkül két századot Verőce megyébe vezényelhetett. A nyugtalan politikai légkör miatt Verőce városából a Sándor-századokat a megye belsejébe irányították, helyüket két Wasa-század foglalta el.⁹

A magyar katonai vezetés a kibontakozó szerb háború miatt már nem tudta tüzérségi felszereléssel, tüzérekkel támogatni a péterváradai főhadparancsnokságot és az eszéki várparancsnokságot, de az oda vezényelt csapatokat elegendőnek vélte a szlavóniai helyzet stabilizálásához. A Verőce megyei vezetés és az Eszéken személyesen is tájékozódó Csány László sem kételkedett a választások sikerében. Jankovics László annyi katonasággal rendelkezett, hogy minden választói helyre karhatalmat tudott vezényelni. 1848. július 30-án mind a négy kerületben megválasztották az országgyűlési követeket.¹⁰ Bizonyos hírek ellenére Jellačić fegyveresen nem lépett fel. Ez azonban nem azt jelentette, hogy a bán bele is nyugodott volna abba, hogy a szlavóniai megyék közül Verőce Magyarország hűségére tért.

A magyar kormány kísérlete az eszéki vár biztosítására (1848 augusztus)

A magyar kormány nehéz politikai és katonai helyzetében mindenképpen szerette volna elkerülni a háborút Horvátországgal. Némi csekély reményt nyújthatott a magyar miniszterelnök és Jellačić horvát bán innsbrucki megbeszélése. János főherceg közvetítési próbálkozása lényegében eredménytelenül zárult. A bán

⁸ Jankovics Csányinak. 1848. július 5. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 71. Jovics Hrabovskynak. 1848. július 7. Közli: *Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története.* Bp., 1940 (a továbbiakban: *Thim: A szerb fölkelés*) II. k. 510. o.

⁹ Szemere Csányinak. 1848. július 3. OL H103. Cs. ir. Belügyminiszter levelei. 10. OL H9. BM eln. 483. Csány Szemerének. 1848. július 5., július 8. OL H9. BM eln. 520., 545. Ottinger Csányinak. 1848. július 11. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 73. Wasa-gyalogságról: Mészáros Csányinak. 1848. június 21., 22. OL H103. Cs. ir. Hadügyminiszter levelei 17., 22. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/515. Jankovics Csányinak. 1848. július 23., július 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 6., 7.

¹⁰ Tüzérségi támogatás megtagadása: Hadügyminiszter a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. július 13., 17. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/399., 1/433. A választás esélyéről: Jankovics Szemerének. 1848. július 23. OL H9. BM eln. 663. Jankovics Csányinak 1848. július 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 7. Csány Szemerének. 1848. július 31. OL H9. BM eln. 697. A választások lefolyásáról: Jankovics Szemerének. 1848. július 31., 1848. augusztus 1., Szallopok Szemerének. 1848. augusztus 4. OL H13. Országlátszati iratok 2-es kűtfő 412., 414., 430.

megígérte, hogy ha a magyarok a Dráva mentéről visszavonják erőiket, akkor ő is hasonlóan fog eljárni.¹¹

A megegyezés reménye illúzióknak bizonyult. Jellačić lépései egy magyarországi hadjárat tervszerű előkészítését sejtették. Varasdra további erőket csoportosított, támadása előtt azonban Szlavóniát és a határőrvidéket is teljesen a fennhatósága alá akarta vonni. A határőrvidéki katonaság csatlakozásával jelentősen gyarapíthatta haderejét, Szlavónia pedig stratégiai szempontból volt fontos. Szerém megye a szerb csapatokkal biztosította az összeköttetést, a Drávával hosszan határos Verőce megyei uralom pedig valóságos kaput jelentett a déli területek felé.¹² Verőce megye megszállása azt is lehetővé tette, hogy határzárakat építsen ki a Dráva mentén. E terület fő erősségének, Eszék várának birtoklása nem csak politikai és stratégiai szempontból volt szükséges, hanem a hadjárat katonai előkészítését is segíthette. A várban jelentős mennyiségű lőszer és fegyver volt felhalmozva, amire a gyengén felszerelt, munició- és fegyverhiánnyal küszködő horvát hadseregnek nagy szüksége lett volna.¹³

A horvát bán Verőce megyével kapcsolatos tervei már augusztus legelső napjaiban nyilvánvalóvá váltak. Olyan hírek érkeztek Eszékre, hogy Jellačić két határőr-zászlóaljjal fog a megyében „rövid idő múlva” tisztújítást tartani. Jellačić személyes fellépése egyelőre elmaradt, de a magyarelles érzelméről ismert pozsegai alispánt, Bunyik Józsefet nevezte ki báni biztosnak Verőce megyébe, mert a megye és Eszék városa követeket választott a magyar országgyűlésbe. Bunyik József feladata az volt, hogy a megyét ismét a bán hűségére térítse, és – ha ez szükséges – katonai erővel is fellépjen. Jellačić Verőce megyéhez intézett felszólítása világosan fogalmaz: „Biztos úr rendelkezésére vannak ugyan minden eszközök, de én reményelem, hogy keményebb eljárásra okot szolgálni nem fogtok.”¹⁴

A Verőce megyei vezetésben teljes tanácstalanság uralkodott. A megye lakossága Jellačićsal szimpatizált, különösen a zágrábi gyűlésen meghirdetett engedmények miatt. Jól jellemzi a helyzetet Jankovics László főispán: „...a horvátok pedig sokat

11 *Urbán Aladár*: Battyhány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. (a továbbiakban: *Urbán*: Battyhány) 435. o. *Ferdinand Hauptmann*: Erzherzog Johann, als Vermittler zwischen Kroatien und Ungarn im Jahre 1848. Graz, 1972. *Figyelmező*, 1848. augusztus 20. 15. sz. 59. o.

12 *Ernest Bauer*: Joseph Graf Jellachich de Buzim Banus von Kroatien. Schicksal und Legende des kroatischen Helden von 1848. Wien, 1975. 150. o.

13 Eszék politikai fontossága: Jankovics László Csány Lászlónak. 1848. augusztus 15. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 14. Eszék stratégiai fontossága: Ubergabe der Festung Esseg an die k. k. Truppen am 13-ten und 14-ten Februar 1849. Nach authentischen Quellen bearbeitet. Fünfkirchen, 1851. (a továbbiakban: Ubergabe) 1-1. o. A horvát hadsereg gyengesége: *Bauer*: i. m. 150. o. *Ferdinand Hauptmann*: Jellačić Kriegszug nach Ungarn 1848. Graz, 1975. I. k. (a továbbiakban: *Hauptmann*: Jellačić Kriegszug) 36-39. o., *uő.*: Militärische-politische Pläne und Maßnahmen an der steirisch-kroatisch-ungarischen Grenze im Herbst 1848. Graz, 1975. (a továbbiakban: *Hauptmann*: Militärische-politische Pläne) 89. o. In: Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz. A magyar várak lőszerkészlete: A bécsi hadügyminisztérium felszólítása a magyar hadügyminisztériumhoz. 1848. augusztus 5. Közl: *Pap Dénes*: i. m. I. k. 353. o. *Közlöny*, 1848. augusztus 25. 77. sz. 385. o.

14 Jellačić tervezett bevonulása: Jankovics László Szemere Bertalannak. 1848. augusztus 7. OL H9. BM eln. 714. Bunyik József kinevezése: Jankovics Csányinak. 1848. augusztus 10. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 11. A bán levelét közli: *Kossuth Hírlapja*, 1848. augusztus 20. 44. sz. 200. o. *Thim*: A szerb fölkelés I. k. 187. o. *Szűcs Emil*: Baranya megye 1848-49-ben. In: Baranyai helytörténetírás 1973. 35. o.

ígértek ... hogyha ezt túlszárnyalni akarnánk, akkor saját személyünket kellene a népnek rabszolgának felajánlani.”¹⁵

A megyébe csoportosított katonaság elegendő lehetett helyi lázongások fékentartására, de egy esetleges támadás elhárítására nem, hiszen Csány László, a Dráva-vonal védelmének megszervezésével megbízott teljhatalmu királyi biztos csupán 6 század sorkatonaságot tudott Verőce megye megsegítésére és az észéki vár megerősítésére küldeni. Ez a létszám is csupán papíron létezett, a legénységből sokan, túlzó adatok szerint 500-an megbetegedésük miatt harcképtelenné váltak. E csekély haderő határozott fellépésére sem lehetett számítani a császári gyalogezredek tisztikárának megbízhatatlansága miatt. A 16., Zanini gyalogezred tisztjei nyíltan kijelentették, hogy nem hajlandók Jellačić ellen harcolni, a 2., Sándor gyalogezred vezetőinek állásfoglalása bizonytalannak tűnt, egyedül a 60., Wasa gyalogezred századainak vezetése támogatta egyértelműen a magyar ügyet.

A kialakult helyzet ellentmondásosságára jellemző, hogy megbízható nemzetőr csapatokat a megyébe vezényelni a kényes politikai viszonyok miatt nem volt tanácsos. A Drávát őrző magyar sereg a délvidéki harcok miatt egyébként is jelentősen meggyengült, újabb csapatokat innen nem lehetett remélni. Csány László saját hatáskörében annyit tehetett, hogy már 1848. augusztus 11-én felszólította Molnár József nemzetőrségi őrnagyot, amennyiben az észéki várparancsnok zászlóalját segítségül hívna, kérését haladéktalanul teljesítse.¹⁶

Batthyány Lajost a történetek meggyőzték arról, hogy Jellačić támadása immár elkerülhetetlen. Augusztus 13-án kiadta rendeletét a nemzetőrség tábori szolgálatának átszervezéséről, a dunántúli megyékben önkéntesek toborzását és a népfelkelés előkészítését rendelte el.¹⁷ Egyben felszólította Csányt, hogy annyi sorkatonaságot bocsásson Jankovics László rendelkezésére, amennyit az szükségesnek tart.

A főispán és az észéki várparancsnok a megyeközpont, Verőce és Eszék várának biztosítására erőátcsoportosítási tervet dolgozott ki. Verőce városának védelmét a Dráván túlról odavonuló 39., Don Miguel-nyalogság látná el, veszély esetén azonban a még magyar területen, de a határ mellett, Barcson állomásozó 48., Ernő gyalogezred egysége is segítségül hívható. Ezenkívül Verőce környékére még fél osztály lovasságot is igényeltek. Eszék várába mindenképpen megbízható csapatokat akartak helyezni, ezért a Verőcén állomásozó két század Wasa-nyalogságnak parancsot adtak az indulásra. Ezt az egységet akarták Eszéken egyesíteni a még Dráván túl állomásozó Wasák két századával. A Dráva partján fekvő erőd biztosításának központi eleme volt, hogy a várhoz nagyon közel, de még magyar területen, bármikor felhasználható honvéd zászlóalj állomásozzon –

15 Jankovics Csányinak. 1848. augusztus 21. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 12. Ez egyben válasz Szemere Bertalan állásfoglalására. A magyar belügyminisztert nagyon meglepte a Jellačić tervezett akciójáról szóló híradás. Bunyik kinevezéséről még nem is tudhatott. Jankovics augusztus 7-i jelentésére adott válaszában nagyon általános és elméleti tanáccsal szolgál. „Azt hiszem a népet mint alapot kellene megtartani, ha ezt nem bírja nincs alap a mire lépjen... A népet kiküldöttek, nyomtatványok, előkelőkkel való érintkezés által megnyerni ez a békés út legnehezebb, de legsükereesebb munkája” Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 9. OL H9. BM eln. 714.

16 Csány Jankovicsnak, Molnár őrnagyak. 1848. augusztus 11. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok.

17 Nemzetőrségi rendelet: Közli: *Pap*: i. m. I. k. 369–370. o. *Közlöny*, 1848. augusztus 14. 66. sz. 323. o. *Aradi*: i. m. 42. o. A Dunántúli megyékhez intézett felszólítás. OL H9. BM eln. 774. OL H103. Cs. ir. A belügyminiszter levelei 21. *Közlöny*, 1848. augusztus 19. 69. sz. 335. o. Közli: *Pap*: i. m. I. k. 371–372. o. *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos, 453–455. o.

ezért Csánytól azt kérték, hogy a Pécssett megalakult 8. honvéd zászlóaljat Bellyére, illetve Dárdára rendelje.¹⁸

Csány László, aki személyesen tapasztalhatta a szerezeti tisztek megbízhatatlanságát, maga is különösen fontosnak tartotta, hogy Eszék közelében honvéd zászlóalj állomásozzon. Kossuth Lajos augusztus 14-én, aggodalmának hangot adva, kifejezetten azt javasolta, hogy – ha más megoldás nincs – nemzetőröket vonulasson a várba.¹⁹

A Pécsen toborzott 8. zászlóalj azonban már elindult a szerbek ellen harcoló déli magyar táborba. Mészáros Lázár július végén a Kanizsán szerveződő honvéd egységeket Verbászra rendelte. Csány László a lényegesen közelebb állomásozó pécsi honvéd zászlóaljnak adta ki a parancsot július 31-én. A zászlóalj felszerelése még nem fejeződött be, így Vitalis Ferenc őrnagy zászlóaljparancsnok azt az utasítást kapta, hogy Batinán várja be a hiányzó szükséges felszerelést, ahonnan ezek megérkezése után rögtön Verbászra indulhat.²⁰ Vitalis jelentette, hogy a csapatok felruházása augusztus 13-án fog befejeződni, így 14-én a zászlóalj már elindulhat Batina irányába, ahol azonban még fegyverszíjazatokra és lőszerre lesz kénytelen várni. Egyben, mivel Eszékről a kért lőszerszállítmányt nem kapta meg, a péterváradai főhadparancsnoksághoz fordult ezzel a kéréssel.²¹

A zászlóalj késedelmes elindulása tette lehetővé Csánynak, hogy a honvéd csapatokat sürgős parancssal még időben visszarendelje. Vitalis Ferencet Bólyon érte az újabb utasítás, s annak értelmében augusztus 15-én meg is érkezett Dárdára.²² Csány fellépése eredménnyel járt, megbízható honvédcsapatok állomásoztak a vár közvetlen közelében – a Verőce megyei vezetés kívánsága szerint. Annál nagyobb meglepődéssel értesült arról, hogy a zászlóalj Jankovics László beleegyezésével – és az ő parancsa ellenére – augusztus 17-én ismét elindult Verbász felé.

Augusztus 16-án Vitalis őrnagy megjelent Eszéken, s közölte, hogy Volnhoffer tábornok, a déli hadsereg jobbszárnyának parancsnoka, az ott kialakult válságos helyzet miatt feltétlenül igényt tart a 8. honvéd zászlóaljra. Jankovics László és az eszéki várparancsnok, Jovics István tábornok engedélyezte a zászlóalj elvonulását Dárdáról.

Jankovics László – saját bevallása szerint – nehezen hozta meg döntését. A 8. zászlóaljat csak veszély esetén akarta az eszéki parancsnokság segítségül hívni a várba. A frissen alakult honvéd csapatok lelkes legénysége azonban „égett a harci vágytól”, és Jankovics László tartott attól, hogy a csapatok e segítségkérést be nem

18 Baththyány Lajos felszólítása: Csány Jankovicsnak. 1848. augusztus 14. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmzatok. A katonai terv: Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 15. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 14.

19 Közli: KLÓM XII. k. 724. o. *Bartha István: Kossuth és Csány. Századok*, 1952. 3–4. sz. 616–617. o.

20 Csány László Mészárosnak. 1848. augusztus 1. OL H103 Cs. ir. Nem iktatott fogalmzatok. *Aradi*: i. m. 35. o. Csány Vitalisnak. 1848. augusztus 8. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmzatok. A zászlóalj hiányos felszereltsége: Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 1., 6., 10. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 119., 127., 135. Vitalis az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének. 1848. augusztus 10. OL H92. Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok. (a továbbiakban: ONoH) 2657.

21 Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 12. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 142. *Busbach Péter: Egy viharos emberöltő*. Bp., 1898. I. k. 65–66. o.

22 Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 15., 16. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 144., 149. *Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848. nyarán*. Bp., 1973. (a továbbiakban: *Urbán: A nemzetőrség és honvédség*) 322–323. o.

várva, „önkéntes lépést” tesznek, ami horvát támadást provokálhatott volna ki. És míg Bácskában a zászlóaljra feltétlenül és rögtön nagy szükség lett volna, itteni alkalmazásának időpontja nagyon is bizonytalannak tűnt. Mindez nem magyarázná meg azt, hogy az általa sürgősen kért honvéd egységeket most fölöslegesnek tartotta. Jankovics László helyzetértékelése azonban teljesen megváltozott és nagyon optimistán ítélte meg a vár és a megye helyzetét.

Bunyik fenyegető fellépése teljesen elmaradt, ugyanakkor a megye belső helyzete is megszilárdult. 1848. augusztus 16-án a Verőce megyei központi választmányi gyűlésen egyhangú határozat született, hogy Jellačić által kinevezett biztost a megye közössége nem ismeri el, és ezt Jellačićal is közölték.²³

Kedvező jelnek értékelhették azt is, hogy a nádor által királyi biztossá kinevezett Zsitvay József első alispán sikeres tevékenysége során Szerém megye elszakadt Jellačićtól.²⁴ Csány szerint a fenti fejlemények nem változtatták meg alapvetően az erőviszonyokat, és továbbra is Jellačić támadásától tartott. Az eszéki vár nem tartozott hatáskörébe, így a várparancsnoknak csak javaslatot tehetett a honvédek alkalmazására, az azonban különösen érzékenyen érintette, hogy a parancsnoksága alá tartozó, meglehetősen megfoghatkozott drávai sereg létszáma ismét csökkent.²⁵ A zászlóalj elirányításának sem jogi, sem törvényes alapja nem volt. A Csány fennhatósága alá rendelt csapatokkal csak maga a kormánybiztos, a felelős minisztérium, illetve – vele egyetértésben – a katonai főparancsnok rendelkezett, Volnhoffer tábornok semmi esetre sem. Tény, hogy a péterváradai főhadparancsnokság az eszéki várparancsnokság alá helyezte a 8. honvéd zászlóaljat, ez azonban a katonai jog szerint csak akkor léphetett életbe, ha a honvéd egységeket a várban alkalmazzzák. Csány sürgős parancsban utasította Vitalis őrnagyot, hogy a már déli táborba érkezett zászlóaljával ismét Dárdára, illetve Bellyére vonuljon vissza.²⁶

Vitalis őrnagy 1848. augusztus 18-án kapta kézhez az újabb parancsot a kiskéri táborban, ahol a zászlóalj Szt. Tamás irányában előrsi szolgálatot teljesített. Volnhoffer tábornok az intézkedést tudomásul vette, így a zászlóalj már augusztus 22-én elindulhatott Dárda felé, ahová másnap meg is érkezett.²⁷

Csány Lászlónak az eszéki vár biztosítására tett erőfeszítéseivel párhuzamosan Batthyány Lajos miniszterelnök is intézkedett, mivel tudomása szerint a 8. honvéd

23 Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 16., 19. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 13., 15. Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 16. uo. Magánlevelek I. 149. Molnár őrnagy Csánynak. 1848. augusztus 18. uo. Nem iktatott kiadványok. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség, 323. o. *Busbach*: i. m. 66. o. Bunyik elleni határozat. *Közlöny*, 1848. augusztus 29. 8. sz. 410. o.

24 1848. augusztus 14-én a Szerém megyei közgyűlésen Zsitvay József elfogadta a Jellačićot báni méltóságától megfosztó királyi leiratot, a magyar kormányhoz hű tisztviselőket visszahelyeztette hivatalukba, a magyar minisztériumnak engedelmességet fogadtak, a magyar országgyűlésre küldendő követek megválasztásának időpontját is kihirdették.

Szemere Csánynak. 1848. augusztus 10. OL H103. Cs. ir. A Belügyminiszter levelei 23. *Szőcs Sebestyén*: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Bp., 1972. 69. o.

25 Mészáros Lázár már augusztus 9-én ígéretet tett Csánynak, hogy újabb erőket nem von el tőle, ezt Csány augusztus 16-i jelentésére megismétli 19-én, kivételt csupán a Don Miguel ezred 2 százada képezett. Mészáros Csánynak. OL H103. Cs. ir. Hadügyminiszter levelei. 49., 53.

26 A péterváradai főhadparancsnokság az eszéki várparancsnokságnak. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/445. Csány Jankovicsnak. 1848. augusztus 21., Csány Vitalisnak. 1848. augusztus 24. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. *Aradi*: i. m. 52. o.

27 Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 21. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 153. Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 22. uo. Magánlevelek II. 17. Vitalis Csánynak. 1848. augusztus 24. uo. Magánlevelek I. 172.

zászlóalj már elindult a bácsi táborba.²⁸ Elrendelte, hogy a komáromi várban tartózkodó 4. honvéd zászlóalj négy százada – a szükséges előkészületek után – tüstént Eszékre induljon. 1848. augusztus 18-án felszólította az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot, hogy másnapra a gyors szállítás érdekében rendeljen hajókat Komáromba. A kapott parancs értelmében a négy századot behajózták és augusztus 20-án elindultak Eszék felé. A miniszterelnök választása azért is eshetett a 4. honvéd zászlóaljra, mert annak két századát már korábban Zomborra rendelte, s a későbbiek folyamán – reménye szerint – Eszéken akarta mind a hat századot egyesíteni.²⁹

1848. augusztus 22-én este a honvédc csapatok Komáromból megérkeztek Eszékre, de a várparancsnokság cselekvőképességét valósággal megbénította a kialakult politikai helyzet paradox volta. A várban állomásozó csapatokban, legalábbis a tisztekben, nem bízhatott, de a honvédc csapatok megjelenése Eszéken – Jovics István megítélése szerint – összetűzés veszélyét rejtette magában a szerezdi és honvédegységek között, egyben Jellačić határozott fellépését is maga után vonhatta. Azt sem lehetett figyelmen kívül hagyni, hogy nemcsak a megye lakosságának többsége, hanem Eszék városának egy része is kimondottan magyarellenes volt. Jankovics László és Jovics István nem merte döntésre vinni a dolgot. Sorgyalog csapatok megjelenése Eszéken semmilyen kockázatot nem jelentett. A Verőcéről elindult, a magyar ügyszőz hű két század Wasa- gyalogság Eszékre érkezését 23-ára várták, s a honvédc csapatok helyett inkább a Wasa- gyalogság újabb századának idevezénylését kívánták Csánytól, a frissen érkezett honvéd egységeket pedig Darócra irányították, ahonnan veszély esetén Eszék segítségére siethettek.

Augusztus 23-án a két század Wasa- gyalogság bevonult az eszéki várba, este pedig a 8. honvéd zászlóalj egységei is megérkeztek Belyére és Dárdára, így Eszék alatt egyesültek. A várparancsnok nem csak elégségesnek találta ezt az erőt hanem még fel is ajánlotta Csálynak a 8. honvéd zászlóalj feletti rendelkezést.³⁰

Az optimizmus teljesen alaptalan volt. A határőrvidéki katonaság Jellačićhoz csatlakozott, a bródi ezred 200 főnyi egysége, Roth tábornok parancsára, augusztus 22-én megszállta Ó-Vukovárt. A Zsitvay József rendelkezésére álló szerezdi katonaság minden ellenállás nélkül visszavonult. Jellačić Vukovár elfoglalásával Szlavónia megszállását készítette elő. Stratégiaileg ez jelentős nyereségnek számított, mert Szerém megye az ellenőrzése alá került, és így lehetősége nyílt a szerb csapatokkal való közvetlen katonai együttműködésre. A szerezdi csapatok magatartása megerősíthette reményét, hogy ellene nem fognak harcolni. Ugyanakkor déli irányból megnyílt az út az eszéki vár felé.

28 Baththyány Lajos Csálynak. 1848. augusztus 17. OL H103. Cs. ir. Miniszterelnök levelei. 15. uő. Csálynak. 1848. augusztus 17. OL H3. HNI 816.

29 Baththyány Lajos Csálynak. 1848. augusztus 15. OL H103. Cs. ir. Miniszterelnök levelei 14. uő. Csálynak, Mészárosnak, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, Gőzhajózási Társaságnak. 1848. augusztus 18. OL H92. ONöHt 2791. A zászlóalj elindulása: Friedrich Wilhelm Mertz komáromi várparancsnok a miniszterelnöknek. 1848. augusztus 20. uo. 2895. A zászlóalj két századának Zomborra rendelése: Baththyány Lajos a budai főhadparancsnokságnak, a komáromi vár parancsnokának, 4. honvéd zászlóalj parancsnokának, a Gőzhajózási Társaságnak. 1848. augusztus 14. OL H3. HNI 798.

30 Jankovics Csálynak. 1848. augusztus 22., Jovics Csálynak. 1848. augusztus 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 17. A 4. honvéd zászlóalj Darócra irányítása: Szász János őrnagy Csálynak. 1848. augusztus 23. uo. Magánlevelek I. 154. Stummer Arnold atyjához. 1848. szeptember 15. Közli: *Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára*. Bp., 1950. II. k. 49–51. o. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 7. 154. sz. 841. o. *Aradi*: i. m. 41. o.

A Szerém megyei eseményekkel párhuzamosan Verőce megye és Eszék megszállását is előkészítette. Rendeletben hagyta meg augusztus 22-én, hogy a megyei alispán szeptember 4-re közgyűlést hirdessen, amelyen ő fog személyesen elnökölni, és ha szükséges, tisztviselőválasztást is tartanak.³¹

Augusztus 23-án a vukovári dandársegéd megjelent az eszéki várparancsnoknál és bejelentette, hogy a gradiskai és bródi ezredből két zászlóalj bevonul az erőd védelmére. Jovics István a meglehetősen átlátszó ajánlatot határozottan visszautasította, kijelentve, a várba csak a minisztérium által kijelölt csapatokat fogja beengedni. Augusztus 24-én személyesen Jellačićtól érkezett futár, amely jelentette, hogy a bán katonai erővel nyomul Verőcebe, és most már határozottan kinyilvánította, hogy tisztújítást fog tartani. Ennek célja nyilvánvaló volt – az új tisztviselők névsora kizárólag illirpárti egyénekből állt.³²

Jankovics László Verőce megye megvédését katonai szempontból teljesen kilátástalannak ítélte, Csány pedig csak nemzetőröket tudott volna segítségül küldeni. Szemere Bertalan belügyminiszter sem tudott mást javasolni, mint hogy a főispán próbálja elérni, a Jellačić által meghirdetett közgyűlésen „a tisztikar és intelligencia” ne vegyen részt, a megjelenést pedig „polgári bűnül” tekintse. Ez gyakorlatilag a megye feladását jelentette. A Verőcebe érkező és már ott tartózkodó erőket Eszékre csoportosították.³³

Eszékkal kapcsolatban Jellačić korántsem volt ilyen határozott, konkrét jel nem utalt rá, hogy közvetlen támadást készítene elő a vár ellen.³⁴ Ez óvatosságra inthette a várparancsnokságot. Az Eszék mellett állomásozó honvédeket nem hívták segítségül, nehogy ezzel kényszerítsék ki Jellačić fellépését. A 4. és 8. honvéd zászlóalj jelenléte önmagában is biztosítékot nyújthatott, de furcsa módon még ezt az erőt sem igényelte Jovics István és ismételten felajánlotta Csánynak, hogy rendelkezzen a 8. honvéd zászlóaljjal. Szemere Bertalan álláspontja hasonló kettősséget tükrözött. Értetlenül fogadta azt, hogy a beteges várórség megerősítésére nem fogadták be a várba a honvédeket, s ennek végrehajtására szólította fel Jankovicsot. Ugyanakkor tartott a horvát támadástól is: „Csak odáig ne vitessék a dolgot, hogy Jellačić kényszerítve legyen katonai erővel borítani el a megyét, mert így éppen czélellesen cselekedtünk.”³⁵

Csány nagyon szkeptikusan figyelte a várparancsnokság habozó, határozatlan magatartását. Eszék honvédekkel való megszállása valóban ürügy lehet a horvátok támadására, „de ha szándéka van, és elegendő ereje megkísérteni honunkban is a

31 Jankovics Szemerének. 1848. augusztus 24. OL H9. BM eln. 790. Közli: *Deák Imre*: i. m. 193–194. o.

32 Csány Szemerének. 1848. augusztus 25. OL H9. BM eln. 833. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 6. 153. sz. 837. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 8. 23. sz. 91. o. *Szeremlei Samu*: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. I. k. 180. o.

33 Jankovics Szemerének. 1848. augusztus 24., Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 28. OL H9. Bm eln. 790. Közli: *Deák*: i. m. 193–194. o., 197–198. o. Jankovics Csánynak. 1848. augusztus 24. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek II. 16. Csány a segítés lehetőségéről Mészárosnak. 1848. augusztus 24. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok.

34 Katonai megfontolások ezt nem is tették időszerűvé. Ahhoz, hogy a vár köré ostromgyűnűt vonjanak, a megyét kellett biztonságosan uralni. Feltehetőleg Eszéket Jellačić csak elszigetelni akarta. Annál is inkább elegendőnek tűnhetett ez, mert a vukovári események után joggal számíthatott arra, hogy a seregzredek nem fognak ellene harcolni. Magyarország elleni hadjárata küszöbén különben sem volt tanácsos komoly erőket igénylő hadműveletekbe fogni.

35 Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 28. OL H9. BM eln. 790. Szemere Csánynak. 1848. augusztus 29. uo. 791., OL H103. Cs. ir. Belügyminiszter levelei 24.

foglalást, úgy mind egy akár ezt, akár azt használja fel ürügyül.” A 8. honvéd zászlóalj pontosan ezért nem akarta eltávolítani az erőd közeléből.³⁶

A legfelsőbb magyar vezetés azonban nem habozott, teljesen tudatában volt Eszék különös fontosságának. Jovics István várparancsnoktól határozott fellépést vártak. Augusztus 27-én István nádor küldött felszólítást, hogy a honvédeket vonatassák a várba. Batthyány Lajos miniszterelnök pedig ugyanazon a napon titkos és határozott hangú parancsot küldött Vitalis Ferencnek, a 8. honvéd zászlóalj parancsnokának.

„Ha mindazonáltal a várparancsnok e 10 századnak a várbaeresztését tiltaná, felhatalmazom Önt a várat ha lehet jó módon, ha szükséges erővel bevenni.

Amint a vár birtokában lesz Ön, minden figyelmét arra fogja fordítani, hogy a várba határőrvidéki katonák még egyesek sem, semmi szín alatt ne bocsáttassanak, sőt más nemű sorkatonaságot, hogy ha az egy a hadügyminisztertől vagy az én abbeli rendeletemet, melynek érvényességére gyanakodni nem lehet, előmutatni nem tudna, sem fog a várba ereszteni. Ha szükségesnek tartja a várparancsnokot magát és minden más egyéneket kikben gyanút helyez, fogságba vetheti. Ha a vár megtámadatnék azt utolsó emberig fogja védelmezni.” Mészáros Lázár hadügyminiszter augusztus 29-én ismételt parancsot küldött a 8. és 4. zászlóalj parancsnokainak, hogy tüstént vonuljanak a várba. Kossuth pedig Csányt, illetve a várparancsnokot szólította fel azonnali intézkedésre.³⁷

Az aggodalom nem volt alaptalan. Jellačić elrendelte, hogy a bródi és gradiskai határőrök, amelyeket még további csapatokkal fog megerősíteni, augusztus 28-án induljanak a Dráva felé.

A horvátok célja az volt, hogy Verőcétől Szatinig megszállják a Dráva–Duna vidékét és záróvonalat, „cordont” hozzanak létre.

Bunyik báni biztos a szolgabíróhoz intézett felszólításában 6500 határőr elszállásolását és étellemezését parancsolta előkészíteni augusztus 31-ére. (2-2 zászlóalj bródi, gradiskai, 1 zászlóalj szentgyörgyi határőr.) Ennek célja nem csupán a magyarországi hadjárat előkészítése volt, hanem az eszéki vár elszigetelése is. Roth tábornok augusztus 30-án sajátos módon próbálta megnyugtani a várparancsnokot: ezeknek a hadmozdulatoknak „csupán” az a célja, hogy Szerém és Verőce megyét megszállja, a vár megtámadása nem, de Eszék elővárosaiba horvát csapatokat fog helyezni.³⁸

36 Csány Szemere Bertalannak. 1848. augusztus 25., szeptember 2. OL H9. BM eln. 833., 877.

37 István nádor és Mészáros Lázár felszólítása Mészáros Csányinak. 1848. augusztus 29. OL H103. Cs. ir. Hadügyminiszter levelei. 57. Batthyány Lajos titkos parancsa: Vitalis Ferencnek. 1848. augusztus 27. OL H92. ONöHt 3075. Idézi: *Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség*, 322. o. Kossuth felszólítása. 1848. augusztus 29. KLÖM XII. k. 826. o. Idézi: *Bartha: Kossuth és Csány* 621. o. Batthyány Lajos és Deák Ferenc szeptember elején bécsi követjárásuk során az uralkodó közbenjárását is kérték Eszék érdekében, sikertelenül. *Károlyi Arpád: Németújvári Gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre*. Bp., 1932. II. k. Röpiratok és államiiratok. 11. o.

38 Jellačić Rajacic érseknek. 1848. augusztus 28. Közli: *Thim: A szerb fölkelés* II. k. 652. o. *Deák: i. m.* 198. o. Az eszéki várparancsnokság Csányinak. 1848. augusztus 28. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek. II. 19. Eszéki várparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. Hadügyminisztériumi általános iratok. (a továbbiakban: HM) 5886. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 9. 156. sz. 849. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 10. 24. sz. 95. o. *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 8. 60. sz. 275. o. *Várady Ferenc* (szerk.): Baranya megye múltja és jelene. Pécs, 1896. II. k. 685. o. *Kéry Gyula: A magyar szabadságharc története napi krónikákban* (1848) Bp., 1899. 478. o. *Urbán Aladár: Pákozdi*, 1848. Bp., 1984. 92–93. o.

1848. augusztus 30-án a késő esti órákban Jellačić terveinek megfelelően a horvát határőrvidéki csapatok minden ellenállás nélkül megszállták Verőce városát, a szerezdi csapatok a megye egész területéről visszavonultak Eszékre. Szemere Bertalan belügyminiszter és Kossuth Lajos csupán arra adott parancsot, hogy a megyei pénztárat, pecsétet, illetve a levéltárat helyezték biztonságba az eszéki várban. Egyben, a válságos helyzetre való tekintettel, Jankovics Lászlót királyi biztosnak nevezték ki.³⁹

Az Eszéken állomásozó haderő a Szerém megyéből visszavonuló Zanini-századokkal számban jelentősen gyarapodott. 8 század Zanini, 2 század Sándor és 2 század Wasa gyalogezredi gyalogság állt a várparancsnokság rendelkezésére.⁴⁰ A csapatok megbízhatósága és eltökéltsége azonban nagyon is kétséges volt. Schwarzenau dandárparancsnok a határőrvidéki katonaság közeledtének hírére már augusztus 28-án sürgette Csányt, hogy a Jellačićal szimpatizáló 1., János dragonyosezred lovas századát, melyet szintén Eszék elővárosaiban szállásoltak el, vonja ki a megye területéről.⁴¹ A Vukovárról harc nélkül visszavonuló Zanini-egységekben is kevésé lehetett megbízni.

A magyar vezetés mindenképpen tudni szerette volna, milyen mértékben számíthat az eszéki várőrségre. A hadügyminisztérium 1848. augusztus 30-án felhívást küldött a várparancsnokságnak, hogy az egész tisztikart hívja egybe és szólítsa fel őket állásfoglalásra.⁴²

A tisztikar két tűz közé került. Az események katonai logikája szerint a határőrvidéki csapatokkal való összetűzés, ha csak nem szakítanak nyíltan a magyar kormánnyal, elkerülhetetlenné vált. Eszék városa a vár védelmi rendszerének részét alkotta. A vár védhető volt ugyan a város birtoklása nélkül is, de így az esélyek jelentősen csökkentek. A határőrvidéki csapatok azon szándékát, hogy az elővárosokat megszállják, katonai szempontból – minden ígéret ellenére – nem lehetett másként értelmezni, mint a vár megszerzésére tett első lépést. Nem tekinthető véletlennek, hogy ezt a próbálkozást mind a dandárparancsnok, mind a várparancsnok kategorikusan visszautasította.⁴³

39 Verőce megye megszállása: Schmidegg Károly Csányinak. 1848. augusztus 30. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek I. 163. Tallián őrnagy Csányinak. 1848. augusztus 30. uo. Nem iktatott beadványok. Csány Szemerének. 1848. augusztus 31., szeptember 2. OL H9. BM eln. 833., 837. *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 6. 58. sz. 267. o. A magyar vezetés rendelkezése: Kossuth Jovicsnak. 1848. augusztus 29. KLÖM XII. k. 825. o. Szemere Jankovicsnak. 1848. augusztus 31. OL H9. BM eln. 807. Jankovics kinevezése. uo. *Szőcs Sebestyén*: i. m. 69–70. o.

40 Zanini századok Eszékre rendelése. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/467, 468. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 7. 154. sz. 841. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 3. 21. sz. 83. o. A várőrség létszáma: *Gelich Riklhárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I. k. é. n. 362. o., v. ö. *Thim József*: Délmagyarország önvédelmi harca 1848–49-ben. I. k. Bács-Bodrog megyei és szerémvégvidéki események. Zombor, 1887. (a továbbiakban: *Thim*: Délmagyarország) 220. o.

41 Eszéki dandárparancsnokság Csányinak. 1848. augusztus 28., 29. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek. II. 19. Csány helyeselte a dragonyosok elvezénylését. Eszékről. „...ha Szerémet védeni akarták csekély erő ellen, Verőce megyét 5 zászlóal ellen védeni bizonyosan nem fogják”. Ő is csak kényszerűségből fogadta be őket Baranya megyébe, rögtön Mészáros Lázárhoz fordult és kérte, hogy vezényelje a lovasságot a Duna bal partjára. Csány Mészárosnak. 1848. augusztus 29. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. Idézi: *Aradi*: i. m. 52. o.

42 Hadügyminisztérium felszólítása. OL H76. Mészáros Lázár verbászi iratai. Kiadványok. 7. Közli: *Heinrich Blasek*: Beiträge zur Geschichte der k. u. k. Genie-Waffe. Wien, 1898. I. Theil, 2. Abschnitt. 315. o. A felszólítás hangmenének és tartalmának kritikája: *Gelich*: i. m. I. k. 362. o.

43 *Gelich*: i. m. 362. o. Az eszéki újság (Volksfreund) olyan értesülést közöl, hogy amennyiben az erősséget 1 órára közelítik meg az ellenséges csapatok, a határőrvidéki csapatokat ágyútűzzel fogadják. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 9. 156. sz. 849. o.

Jellačić azt hangoztatta, hogy az uralkodó és a birodalom érdekében és védelmére lép fel a magyar szeparatizmus ellen. A magyar érvelés pont az ellenkezője volt. A szerezdi egységeket az uralkodó rendelte az általa kinevezett magyar kormány fennhatósága alá, így a király iránti hűségük megnyilvánulása, ha a magyar hadügyminisztérium parancsait pontosan végrehajtják. A magyar vezetés alatt álló hadsereg azonban nem volt egységes. A szerezdi tisztek egy része nagy idegenkedéssel, sőt ellenszenvvel szemlélte a nemzeti jelleggel megszervezett, s általuk lenézett honvéd zászlóaljakat, és nem egyszer nyílt összetűzéssé fajult ez az ellentét.⁴⁴

Az eszéki parancsnokság 1848. augusztus 27-én azt kérte, hogy a Darócon elhelyezett 4. honvéd zászlóalj egységeit közelebb, Bellyére helyezhessék (így fele idő alatt érhetek Eszékre) és az ott elhelyezkedő baranyai nemzetőröket vonultassák Darócra. Ez Csány beleegyezésével augusztus 30-án délután meg is történt.⁴⁵ Csányt ez a lépés nem is teljesen alaptalan reménykedéssel töltötte el, és ismét felszólította a várparancsnokot a honvédek várba hívására.⁴⁶

Jovics István döntésének körülményeit nem ismerjük, az azonban tény, hogy felszólítást intézett a nyolcadik honvéd zászlóaljhoz, hogy szeptember 1-én vonuljon a várba. A meghatározott időpont ellenére Vitalis Ferenc őrnagy már augusztus 31-én egyesítette csapatait a 4. honvéd zászlóaljjal – így 10 század honvéd közeledett Eszék felé.⁴⁷

Ebben a helyzetben állította döntés elé a tisztkart a magyar hadügyminiszteri felszólítás. Jovics először a térparancsnokkal, Schwartzenau dandárparancsnokkal és a Zanini egységek parancsnokával, Du Rieux ezredessel közölte annak tartalmát. Du Rieux erős kételyét fejezte ki az iránt, hogy a vár őrsége harcolni fog a határőrvidéki csapatok ellen. A várparancsnok – ennek hatására – a teljes tisztkart maga elé rendelte. A tisztkar – a források tanúsága szerint – teljesen egyöntetű nyilatkozatot tett, aminek pontos megfogalmazásával Petrasch mérnökkari őrnagyot bízták meg, és Habermann százados továbbította a magyar kormánynak:⁴⁸ „A Verbászton augusztus 30-án kelt, a magyar királyi hadügyminisztérium parancsára elrendelt, s báró Jovics vezérőrnagy által tett fölszólításra, figyelembe véve azt a tudomásunkra jutott körülményt is, hogy a 8. magyar nemzeti zászlóaljat a várba

44 *Joseph Alexander Hefert*: Der ungarische Winterfeldzug und die octroyierte Verfassung. Prag, 1876–1879. I. k. 275–278. o. *Johann Janotyc k v. Adlerstein*: Chronologisches Tagebuch der ungarischen Revolution. Wien, 1851. II. k. 358–359. o. *Günther E. Rothenberg*: The Military Border in Croatia 1740–1881. Chicago, 1966. 153. o. *István Deák*: The Loyalty Crisis of the Habsburg Officer in 1848–49. Columbia University in New York City 1977. (kézirat)

45 Eszéki várparancsnokság Csánynak. 1848. augusztus 27. OL H103. Cs. ir. Magánlevelek. II. 17. Csány válasza: 1848. augusztus 28. uo. A zászlóalj Bellyére vonulása. Szász János őrnagy Csánynak. 1848. augusztus 30. uo. Magánlevelek. I. 104.

46 „...Jovics eszéki várparancsnok értesítéséhez képest mindennap várható, hogy ... 4 honvéd zászlóalj fel fog szállítani a várbeli szolgálatra”. Csány Batthyány Lajosnak. 1848. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok. Csány Szemerének. 1848. augusztus 29. OL H9. BM eln. 833. Csány felszólítása: uo.

47 Jovics István a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. Hasonlóan tudósít az eszéki újság, amelyet a Pesti Hírlap közöl. „Augusztus 30-án Sándor gyalogezred 2 százada érkezett ismét vissza Eszékre, melynek főparancsnoka tudatta a városi hatósággal, hogy 10 század önkéntes Dárdáról és Bellyéről fogják velök együtt a várost megszállni”. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 9. 156. sz. 849. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 10. 24. sz. 95. o. A szemtanú leírását közli: *Waldapfel*: i. m. II. k. 49–51. o. v. ö. Uibergabe 4–5. o.

48 Jovics a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. *Thim*: A szerb fölkelés I. k. 208. o. *Gelich*: i. m. I. k. 362. o. v. ö. Uibergabe 3. o. *Oscar Fodál*: Der Krieg in Ungarn. Mit einer Geschichte der serbischen und croatischen Wirren. Mannheim, 1849. 44. o. *Otto Wenckstern*: History of the War in Hungary in 1848 and 1849. London, 1859. 91. o.

helyezik át, a császári és királyi katonai őrseget képező egész tisztikar ezennel szabadon és nyíltan kijelenti, hogy a várat az Összmonarchia császári tulajdonának tekinti, melyet a Magyarország és Horvátország közötti pártháborúban mindkét fél semleges területnek kell, hogy tekintse és azt tiszteletben tartsa. Ennek megfelelően a várórség egyöntetűen, a leghűbb ragaszkodással a legkegyelmesebb alkotmányos császár és király iránt, a legnagyobb kitartással fogja utolsó emberig védeni a várat, és minden támadást – történjék az akár magyar, akár horvát oldalról – minden rendelkezésre álló eszközzel visszaver, mindaddig, míg maga a császár nem ad parancsot a vár átadására egyik vagy másik félnek.

A fentiek értelmében, mely nekünk irányelvül szolgál, a korona tulajdonának magyar nemzeti zászlóaljak és nem császári és királyi csapatok általi megszállását a semlegesség megértésének, Horvátország és a határőrvidéki csapatok elleni hadüzenetnek tekintjük, és egyhangúlag kijelentjük, ellenük, mint velük egy zászló alatt szolgáló fegyvertársak ellen, különös tekintettel a felséges császári ház iránt bizonyított hűségünkre, harcolni soha nem fogunk. Ha azonban Horvátország ok nélkül megsértené a semlegességet, úgy azt őfelsége a császár és az Összmonarchia elleni ellenséges cselekedetnek tekintjük, s ebben az esetben mi Horvátország ellenségeskedését viszonzolni fogjuk, s e cél érdekében a magyar nemzeti zászlóaljat magunkhoz vonjuk.

Végre tiszteletteljesen kérjük a császári királyi várparancsnokságot, hogy az itt kiadott aláíratos nyilatkozatunkat a császári királyi osztrák hadügyminisztériumnak Bécsben, épp úgy mint a magyar minisztériumnak Pesten, futár által tudomására hozza.”⁴⁹

A nyilatkozat diplomáciai mestermű. A várost gyakorlatilag kivonta mind a magyarok, mind a horvátok fennhatósága alól. A komolyabb fellépést bármely oldalról úgy akadályozta meg, hogy a szemben álló feleket egymással tartotta sakkban.

Latour osztrák hadügyminiszter természetesen helyeselte a döntést, de mind a horvátok, mind a magyarok tettek még kísérletet a helyzet megváltoztatására. Jellačić szeptember 4-én Verőcéről egyértelmű állásfoglalásra szólította föl az eszéki vezetést. „Kegyelmességed vajon Ausztria vagy a magyar minisztérium ügye mellé áll? Másként fogalmazva: mellettem vagy ellenem? Helyzetem olyan, hogy kénytelen vagyok kérni négy napon belül kegyelmességed határozott választát az Összmonarchia és a dinasztia szent érdekében, melyet a magyar minisztérium szeparatista, Ausztriát szétromboló irányzatával szemben állhatatosan védelmezek.” Jovics válasza visszautasító. Rajasics pátriárka szeptember 5-i agresszív hangú levele sem ért el hatást, annak ellenére, hogy a várparancsnokot birtokainak lefoglalásával fenyegette meg. Ugyanakkor a 8. honvéd zászlóalj parancsot kapott, hogy a megváltozott körülményekre való tekintettel maradjon Baranya megyében. Szeptember

49 A nyilatkozat szövege: Jovics a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. Másolatban HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 1/570. Közlő: *Gelich*: i. m. I. k. 362–363. o. (pontatlan magyar fordítás) *Blasek*: i. m. 315–316. o. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 10. 157. sz. 853. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 13. 25. sz. 99. o. A nem teljes szöveg. *Thim*: A szerb fölkelés II. k. 658–659. o. *Szeremlei Samu*: i. m. I. k. 179. o. *Aradi*: i. m. 53. o.

tember 3-án ismét magyar miniszteri parancs érkezett Csányhoz a honvéd zászlóalj bevonultatásáról, aminek ismét nem lett foganatja.⁵⁰

A semlegességi nyilatkozattal az eszéki vár – már területvédelmi szempontból is – elvesztette jelentőségét, hiszen a hadtörténetben páratlan módon csak helységet védelmezett. E sajátos állapot megszüntetése mind a két félnek elemi érdeke volt. A vár birtoklása a horvátoknak Szlavónia, a magyaroknak Baranya megye biztonságos védelmét tette volna lehetővé.⁵¹ Így az erőd további sorsa a horvát–magyar ellentét alakulásától függött. Az erőviszonyok szeptember elején egyértelműen a horvátoknak kedveztek.

Szeptember 4-én a verőcei gyűlésen Jellačić új tisztikart nevezett ki, beleértve még a községi jegyzőket is, és elrendelte, hogy az országgyűlési követeket is visszahívják. Ilyen körülmények között, természetesen, a belügyminiszter által elrendelt új katonaillesztési törvény rendelkezéseit – politikai és technikai okokból – nem tudták végrehajtani.⁵²

A már ismét bánná előléptetett Jellačić biztonságosan uralta Szlavóniát. Eszék vára nem hódolt meg neki, de teljesen elszigetelődött. A magyarországi betöréshez készülődő hadvezér elégségesnek találta a támadáshoz fel nem használt erőket ahhoz, hogy Bunyik báni biztos vezetésével az eszéki várost és várat a maga oldalára állítsa.

Az eszéki vár biztosítása (1848 október)

Miközben a horvát sereg csaknem akadálytalanul nyomult előre a Dunántúlon, szeptember második felében Bunyik József báni biztos is elérkezettnek látta az időt, hogy megpróbálja Eszéket a hatalmába keríteni. Első lépésként Eszék városát, a városi hatóságokat akarta a bán oldalára állítani – a közigazgatási apparátus magyarbarát vezetőinek eltávolításával.⁵³

A város nemzetiségi és politikai viszonyai sejtették, hogy célját különösebb katonai erő nélkül is elérheti. A főként szerbek és horvátok lakta alsóváros a „magyarpárti” felsővárossal szemben egyértelműen Jellačićot és a horvátokat támogatta. A semlegességi nyilatkozat közzététele után e városrész küldöttséget menesztett a horvát parancsnokhoz, kijelentve, a bródi határőröket nagy parádéval várják az alsóvárosban, s miután ez a katonai bevonulás nem történt meg, újabb

50 Jellačić felszólítását közli: *Hauptmann*: Jellačić Kriegszug I. k. 141. o. Idézi: *Thim*: A szerb fölkelés I. k. 208. o. Jovics válasza, Latour és Rajasics, uo. A 8. honvéd zászlóaljról. Jovics a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886. Csány Jovicsnak. 1848. szeptember 3. OL H103. Cs. ir. Nem iktatott fogalmazatok.

51 *Hauptmann*: Militärische-politische Pläne 91. o. *Szücs Emil*: i. m. 36. o. *Füzes Miklós*: Baranya és Verőce megye. Pécs és Eszék 1848/49-ben. In: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyve. 10. Eszék, 1988. 180. o. (a továbbiakban: *Füzes*: Baranya és Verőce), *Balázs József*, *Borus József*, *Nagy Kálmán*: Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője. In: Kossuth emlékkönyv, Bp., 1952. I. k. 334. o.

52 Verőcei események: Jankovics Szemerének. 1848. szeptember 6. OL H9. BM eln. 908. Jankovics Mészárosnak. 1848. szeptember 3. OL H75. HM 6078. *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 10. 157. sz. 853. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 13. 25. sz. 99. o. Az új tisztviselői kar névsora: *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 19. 164. sz. 881. o. *Szöcs Sebestyén*: i. m. 70. o. *Füzes*: Baranya és Verőce 180. o. Összeírási rendelet. Jankovics Mészárosnak. 1848. szeptember 3. OL H75. HM 6078. *Közlöny*, 1848. augusztus 31. 83. sz. 421. o.

53 *Szücs Emil*: i. m. 36. o.

küldöttség indult Verőcére, újabb tisztújítást kérve.⁵⁴ Komoly katonai ellenállással a várórség részéről nem kellett számolni, hiszen az 1848. augusztus 31-i nyilatkozat csupán a szűkebb értelemben vett vár területét nyilvánította koronabirtoknak és semleges területnek. Két század Wasa- és Sándor-gyalogságot az elővárosokban szállásoltak el, de köztudott volt, hogy határőrvidéki csapatok közeledtére ezeket visszavonják a várba.⁵⁵

Bunyik József – szeptember 24-i üzenete értelmében – 27-én érkezett Eszékre. Óvatossági megfontolásból a külvárosba hívatta magához a városi tanácsot. A vezetést érvénytelennek nyilvánította, a bán hű hívét, Vukovics Demeter volt városi kapitányt nevezte ki bírónak, elrendelté Freund Ferenc, a magyar országgyűlésre megválasztott képviselő visszahívását és október 5-re ismételt választást hirdetett. Október 7-én és 8-án megtartott gyűléseken illírpárti polgármestert és városi kapitányt nevezett ki, a városi tanácsot egy kivétellel leváltotta, az új hivatalnoki kart kizárólag a bánnak engedelmes személyekből állította össze.

Bunyik, teljhatalmával élve, magyar polgárokat tartóztatott le, toborzást rendelt el, a felsővárosi sőkészletet lefoglalta és a várbeli készletet is magának követelte. A várbeli tisztikar jóindulatú semlegességet tanúsított, a parancsnokság minden ellenállása abban nyilvánult meg, hogy az erődben felhalmozott 7500 q só kiadását – az augusztus 31-i nyilatkozatra hivatkozva – megtagadta. A Dráva-menti erőd teljesen elszigetelődött. Batthyány Kázmér kormánybiztos a vár elvesztéseként értékelte a történeteket.⁵⁶

Az 1848. szeptember végén, október elején Magyarországon lezajlott események azonban jelentős változást hoztak Eszék helyzetében is. Az alsóvárosi horvátok számára az első kedvezőtlen hír még Baranya megyéből érkezett. A Somogy, majd Baranya megyén át Ozora irányába haladó Roth és Philippović tábornokok által vezetett horvát tartalékhadtest lőszerutánpótlását – több mint 3000 katonának elegendő lőszer mennyiséget – a Percel Antal őrnagy vezetése alatt álló nemzetőrök és a pécsi önkéntesek szeptember 28-án Oroszlónál hatalmukba kerítették.⁵⁷ Jellačić szeptember 29-én Pákozdnál elszenvedett kudarca, a Roth–Philippović dandár fegyverletétele Ozoránál, az október 6-i bécsi forradalom híre mind az erőviszonyok hirtelen megváltozását mutatták, és az egyre erősödő észéki horvát párt passzivitásához vezettek. A horvát vereségekről szóló híradásokat Bunyik József ellenpropagandával próbálta semlegesíteni és azokat egész egyszerűen hazugságnak minősítette. Maguk a volt horvát hadifoglyok cáfolták ezt meg. Az

54 Eszék politikai megosztottsága. *Fülzes Miklós*: Batthyány Kázmér. Bp., 1990. 114. o.; *uő.* Baranya és Verőce 180–181. o. *Thim*: Délmagyarország 220. o. Uibergabe 3–4. o. Alsóvárosi küldöttségek: *Pesti Hírlap*, 1848. szeptember 9., 19. 156., 164. sz. 849., 881. o. *Figyelmező*, 1848. szeptember 10. 24. sz. 95. o.

55 Jovics István a hadügyminisztériumnak. 1848. szeptember 1. OL H75. HM 5886.

56 Bunyik tevékenysége: Pozsonyi József polgármester Batthyány Lajosnak. 1848. október 8. OL H2. Kossuth Polizei Akten (a továbbiakban: KPA) 120. Közli: *Szücs*: i. m. 35. *Szeremlei*: i. m. I. k. 179–180. o. *Vörös Márton*: Pécs–Baranya részvétele az 1848–49. évi szabadságharcban. é. n. 24. o. Batthyány Kázmér értékelése az OHB-nak. 1848. október 10. OL H92. ONöHt 5300.

57 Batthyány Kázmér Batthyány Lajosnak. 1848. szeptember 28. OL H2. Országos Honvédelmi Bizottmány (a továbbiakban: OHB) 2387. Közli: Baranyai Okmánytár 1848–49. In: Baranyai helytörténetírás 1973. Pécs, 1973. 349–351. o. *Közlöny*, 1848. október 1. 113. sz. 577. o. *Pesti Hírlap*, 1848. október 1. 175. sz. 923. o. Batthyány Kázmér Batthyány Lajosnak. 1848. október 1. OL H2. OHB 2119. *uő.* az OHB-nak. 1848. október 2. OL H2. OHB 2218. *Kopasz Gábor*: A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848–49-ben. In: Baranyai helytörténetírás. Pécs, 1973. 77. o. *Varga János*: Népfelkelő és gerillaharcok Jellačić ellen 1848. őszén. Bp., 1953. 159–161. o. *Fülzes*: Batthyány 103–104. o. *Szeremlei*: i. m. I. k. 225. o. *Szücs*: i. m. 33. o. *Vörös*: i. m. 20–21. o.

Oroszlónál, illetve Ozoránál fogságba esett horvát katonákat – csaknem 7600 főt – Batthyány Kázmér az OHB utasítása értelmében Pécsen megeskette, hogy fegyveresen nem támadnak Magyarországot ellen, majd hazaengedte őket.⁵⁸

A várórség hangulatát befolyásolhatták a magyar győzelmek és a verőcei fejlemények, de ez önmagában még nem hozott volna lényeges változást helyzetükben. Ausztria és Magyarország nyílt összeütközése azonban lehetetlenné tette a semlegesség további fenntartását.

A szeptember közepe óta tartó magyarországi katonai és politikai válság október első napjaiban tetőzött. Az október 3-i keltezésű uralkodói manifesztum feloszlatta a magyar országgyűlést, az országot katonai igazgatás alá helyezte, katonai és polgári kormányzóvá Jellačićot nevezte ki. A képviselőház elvetette a királyi rendeletet és az Országos Honvédelmi Bizottmányt – jogainak jelentős kibővítésével – a törvényes kormányt helyettesítő legfelsőbb irányító szervvé nyilvánította. Kossuth Lajos, a Honvédelmi Bizottmány különleges jogkörrel rendelkező elnöke, erélyesen látott hozzá az ország katonai helyzetének stabilizálásához. Felismerte, hogy a haditechnika fejlődése ellenére a várak, mint támaszpontok, jelentős szerepet játszhatnak. Magyarország védelmi rendszerének – különösen délen – fontos láncszemeit alkották, alkalmasak voltak a mellékhadszíntereken az ellenséges erők feltartóztatására, nagyobb területek védelmére, sőt hadmozdulatok kiindulópontjaivá is válhattak. A kialakult sajátos helyzetnek megfelelően a különböző hatáskörrel rendelkező katonai szerveknek és szervezeteknek – várparancsnok, tisztikar, főhadparancsnokok, nemzetőr és honvédparancsnokok, kormánybiztosok – párhuzamosan küldött felszólításokkal és parancsokkal kívánta biztosítani a várakat a szabadságharc számára.⁵⁹

Kossuth Lajos különös figyelmet szentelt Eszéknek, mivel tudatában volt a vár stratégiai fontosságának Magyarország védelme szempontjából.⁶⁰ Még augusztus folyamán, Jankovics, illetve Csány jelentései nyomán, világossá vált, hogy a vár bizonytalan helyzetét nem személyi és anyagi ellátatlansága, hanem az őrség megbízhatatlansága okozza. Csány már szeptember 3-án követelte a Zanini-ezred tisztikarának eltávolítását az erődből. Batthyány Kázmér kormánybiztos októberi jelentései pedig arról győzhették meg a Honvédelmi Bizottmányt, hogy Bunyik gátlástalan tevékenységét a tisztikar semlegességbe rejtett támogatása teszi lehetővé.⁶¹

58 OHB utasítása. 1848. október 9. KLÖM XIII. k. 138–139. o. Közli: *Vörös*: i. m. 22–23. o. *Szücs*: i. m. 35. o. Foglyok kérdése: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 11. OL H92. ONöHt 5300., OL H2. OHB 1029. Közli: *Közlöny*, 1848. október 15. 127. sz. 633. o. *Várady*: i. m. 688. o. Megváltozott verőcei helyzet: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. Közli: *Pesti Hírlap*, 1848. október 24. 195. sz. 996. o. *Füzes*: Batthyány 107–109. o. *Thim*: Délmagyarország I. k. 220. o. *Horváth*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Bp., é. n. 521–522. o.

59 *Balázs József*, *Borus József*, *Nagy Kálmán*: i. m. 386. o. v. ö. *Gelich*: i. m. I. k. 361. o.

60 A magyar kormány Jellačićsal szembeni engedékenységének végső határát az jelentette, hogy beleegyezett volna Horvátország elszakadásába is. Szlavónia leválását ez a tervezet nem tartalmazta, Kossuth Lajos azonban még ezt is elfogadhatónak tartotta, de a két igen fontos erőd, Eszék és Pétervárad megtartásával. Horvátországra vonatkozó tervezet: KLÖM XII. 805–806. o. *Károlyi*: i. m. II. k. 626–629. o. *Beér János* (szerk.): Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Bp., 1954. 681–683. o. *Urbán*: Batthyány, 463. o. Kossuth Szlavóniáról: Csányinak. 1848. augusztus 31. KLÖM XII. k. 853–854. o. Idézi: *Bartha*: Kossuth és Csány, 623. o. *I. Tóth Zoltán*: Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848–49-ben. In: Kossuth emlékkönyv II. k. 290. o. *Spira György*: A magyar forradalom 1848–49-ben. Bp., 1959. 347. o.

61 Batthyány Kázmér 1848. október 10-én tényként közölte, hogy Bunyik a tisztújítást ... a várbeli őrmagy segédkezésével tartá meg..., másnap már az egész várórségre vonatkoztatja lesújtó véleményét: „Eszéki várórség magaviselete több mint kétértelmű, csaknem nyíltan ellenséges”. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 10., 11. OL H92. ONöHt 5300., OL H2. OHB 1029.

A várparancsnok megítélése korántsem volt ilyen egyértelmű. A semlegességi nyilatkozatot nem írta alá, a péterváradai főhadparancsnokságot továbbra sem ismerte el közvetlen felettesének, a honvéd egységek várba rendelését – ha megkésve is – de elhatározta. Az ellenséges szellemű tisztikarral szemben azonban – külső segítség nélkül – tehetetlen volt. Ez tükröződött abban is, hogy megpróbálta elutasítani a felelősséget, mikor azt hangsúlyozta, hogy ő csupán név szerinti, nominális parancsnok.⁶²

Kossuth Bunyik további tevékenységét mindenképpen meg akarta akadályozni, a várparancsnoktól pedig egyértelmű állásfoglalást és határozott fellépést, a semlegesség megszüntetését várta, hiszen ez volt a feltétele annak, hogy a kedvezőtlen eszéki helyzet megváltozzon. 1848. október 12-én az OHB Bunyik Józsefet törvényen kívül helyezte, elrendelte, hogy mint lázítót fogják el és állítsák statáriális bíróság elé, a korábban megválasztott tisztviselő kart hefyezzék vissza hivatalába. Egyben felszólította Batthyány Kázmért, hogy a Jovicsnak címzett, kemény, csaknem fenyegető hangú felszólítást továbbítsa a várparancsnoknak. „Jovics eszéki várparancsnoknak tessék hivatalosan tudtára adni, hogy egy várparancsnok a hűségére bízott vár megtartásának elmulasztása iránt magát azzal, hogy ő csak nominális parancsnok, nem mentheti... Figyelmeztesse ön Jovics várparancsnokot, hogy a kormány magával játszani nem hagy, s egy hét alatt Eszék várának a törvény iránti engedelmességre vissza kell térni, vagy a várparancsnok magának tulajdonítsa, a mi történni fog.” A remélt siker nem volt biztos, ezért Batthyány Kázmér kormánybiztosnak szabad kezet és teljhatalmat adott a várral kapcsolatos intézkedésekre. A Dráva-vidéki kormánybiztos békés eszközökkel – proklamációk kibocsátásával, hivatalos és magánlevelekkel, állandó kapcsolattartással – próbálta Jovics Istvánt befolyásolni.⁶³

A várparancsnok megnyerése önmagában nem hozhatott sikert, ha az nem rendelkezik egységes és megbízható tisztikarral. A teljes jogkörű OHB legelső lépései között szerepel az ország összes várához intézett felszólítás, ami pontosan ezt a célt szolgálta. Az október 8-i határozat – a király és az országgyűlés nevében – megparancsolta, hogy a rendelet megjelenésétől 7 napon belül a várakban tüzzék ki a magyar lobogót, a tisztet pedig írásban is kötelezzék magukat, hogy az OHB parancsainak engedelmességek és azokat végrehajtják. Aki ezt megtagadná, az hazaárulónak kijáró bánásmódban fog részesülni: „bárki által is megfogathatják és agyonlövethetik”. Kossuth Lajos – ezen általános rendelkezésen túl – szükségesnek tartotta az egyes várak előjáróságait is hasonló értelemben felszólítani. Az október 10-i rendelet ily módon a főhadparancsnokságok vezetőit is színvallásra készítette, egyben felelőssé tette a rendelkezés megfelelő végrehajtásáért. Ugyanakkor joggal lehetett rá számítani – az osztrák hadseregben kialakult hierarchia iránti tisztelet ismeretében –, hogy a főparancsnokok remélt kedvező állásfoglalása hatást fog gyakorolni az alsóbb szintű katonai vezetőkre is.⁶⁴

62 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 10. OL H92. ONöHt 5300. *Horváltt.* i. m. I. k. 521. o.

63 Kossuth Batthyány Kázmérnak. 1848. október 12. KLÖM XIII. 171–172. o. Teljhatalmú megbízatását idézi: *Füzes:* Batthyány 101. o. Tevékenysége: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. *Füzes:* Baranya és Verőce 186. o.

64 OHB rendelete a várparancsnokhoz. 1848. október 8. KLÖM XIII. k. 126–127. o. Közli: *Pap:* i. m. II. k. 124–125. o. *Szeremlel:* i. m. I. k. 245. o. *Helfert:* i. m. 278. o. OHB a főhadparancsnokságnak. 1848. október 10. KLÖM XIII. k. 155. o. *Thim:* A szerb fölkelés, III. k. 133–134. o. *Helfert:* i. m. I. k. 278. o. Főparancsnokságok szerepe: *Bona Gábor:* Tábor-

Az eszéki várparancsnokság október 16-án kapta kézhez a pétervárad-i főhadparancsnokság fentiek szellemében megfogalmazott rendeletét Mészáros Lázár október 4-i és az OHB október 8-i felszólításának mellékletével együtt. Ugyanezen a napon Jellačić futárja is Eszékre érkezett, melyben neki, illetve a császárnak való engedelmességet követelte.

A magyarok részéről komoly nyomás alá került várparancsnok Bécsből még ekkor sem kapott nyílt és világos utasítást. Futárt küldött Bécsbe az osztrák hadügyminiszterhez utasítást kérve, de a válasz általános és semmitmondó volt: „...egy osztrák tábornoknak minden körülmények között tudnia kell, mi a kötelessége és aszerint cselekednie”. Jovics István – elmondása szerint – rendes körülmények között tudta volna, mi a teendője, de ebben a sajátos helyzetben, mikor az osztrák császárnak két törvényes kormánya volt, nem tudta, hogy mit tegyen, hiszen Eszék magyar területű vár volt, de megbízását Bécsből nyerte – most melyik kormányra hallgasson? Újabb futárt küldött a császárvárosba, de erre már választ sem kapott. Arról viszont – ha nem is hivatalosan – értesülhetett, hogy felettese, Pétervárad parancsnoka Blagojević, hosszas ingadozás után engedelmességet fogadott az OHB-nak, csapatai a magyarok mellett nyilatkoztak és október 15-én az erődre kitűzte a magyar zászlót.

Jovics István a horvát követelést visszautasította, egyedüli felettesének, akinek parancsait követi, a pétervárad-i főparancsnokot ismerte el válaszában: „Csináljon, amit akar, felettesemtől, a pétervárad-i főparancsnoktól parancsot kaptam, senkinek sem municiót, sem segítséget ne adjak... én semmit sem adok.”⁶⁵

Eszéken 1848. október 18-án a „főőr épületre” kitűzték a magyar zászlót, ami a kortársak nagy lelkesedéssel kommentálva Magyarország iránti hűségnyilatkozatnak tekintettek. Ez azonban korántsem volt ilyen egyértelmű: a magyar zászló mellett a városháza erkélyén a horvát, a vártemplom tornyán pedig a császári zászló lengett. Mindez még belefért a kinyilvánított semlegesség fogalmkörébe.⁶⁶ Annál is inkább kétséges volt a siker, mivel a várőrséget alkotó katonaság az OHB mellett nyilatkozott ugyan, de csaknem az egész tisztikar megtagadta az engedelmességet.

Jovics István október 16-án pontos fordításban közölte a vár őrségével a hozzá érkezett felszólítást és annak mellékleteit. Az OHB iratok fenyegető hangvétele óvatosságra készítette a horvátokkal szimpatizáló olasz ezred vezetését. Du Rieux ezredes október 17-én nem tett nyilatkozatot, de utalt Jovicsnak arra, hogy „lelkiismerete ellenére kell, mint nem magyarnak, és olyannak, aki csak a császári és királyi Felségre tette le az esküt, a felsőbb utasítást követnie”. Másnap, október

nokok és törzstisztek, 21. o. Kossuth még azzal is nyomást akart gyakorolni az eszéki tisztikarra, hogy a verbászi hadsereghez küldött, a tisztek elleni eljárást részletező rendeletét az eszéki parancsnokságnak is megküldette. OHB Éder Frigyes vezérőrnagynak. 1848. október 12. KLÖM XIII. k. 173–174. o. *Thim*: A szerb fölkelés III. k. 136–138. o.

⁶⁵ A pétervárad-i felszólítás: Jovics a pétervárad-i főhadparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. 8780. Jellačić követe, Jovics válasza: *Hauptmann*: Jellačić Kriegszug I. k. 142. o. Jovics állásfoglalását fogolytársa írja le. *Barsi József*: Utazás ismeretlen állomás felé, 1848–1856. Bp., 1890. 291–292. o.

⁶⁶ Pozsonyi József az OHB-nak. 1848. október 18. OL H2. OHB 1390. Idézi jelzetben. *Thim*: A szerb fölkelés, III. k. 141–142. o. Baththyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19., 20. OL H2. OHB 1427., OL H2. KPA 287. Baththyány Kázmér a hadügyminisztériumnak. 1848. október 21. OL H75. HM 8691. Magyar győzelemként értékeli: Rajaić páttriárka a belgrádi orosz konzulnak. 1848. október 20. Közli: *Thim*: A szerb fölkelés, III. k. 144. o. *Horvátok*: i. m. I. k. 522. o. *Vörös*: i. m. 25. o. Semlegesség megtartásaként értékeli: *Gelich*: i. m. I. k. 364. o. *Szűcs*: i. m. 35. o. *Füzes*: Baranya és Verőce, 181. o. v. ö. *Thim*: A szerb fölkelés, I. k. 208. o. *Kéry*: i. m. 579. o. *Helfert*: i. m. I. k. 281. o.

18-án tagadó válaszuk esetleges következményeiről írásban kért felvilágosítást, „hogy jövőjük teljes tudatában tehessék meg nyilatkozatukat”.

A várparancsnok válaszában kötelezte az ezred tisztikarát, hogy még aznap, írásban valljanak színt. Az ezredestől ismét csak folyamodvány érkezett, nem nyilatkozat, ami azonban hűen tükrözte állásfoglalásukat is. „Meg kell ismételnünk a kérdést, hogy vajon a közzétett rendelkezés ránk, mint nem nemzeti tisztikarra és legénységre teljes mértékben érvényes-e, hazaárulóknak lehet-e kikiáltani, mivel az ezred a magyar alkotmányra nem tett esküt...” Annál is inkább kéri a felvilágosítást, mert a legénység és a tisztikar „...a felsőbb parancsot belső meggyőződése szerint nem hajlandó követni”. Du Rieux ezredes már október 17-én kérvényt fogalmazott a magyar hadügyminisztériumhoz. Ebben az OHB rendeleteit meg sem említi, csupán a legénység legyengült fizikai állapotára és óhajára hivatkozva kéri az ezred áthelyezését, „hogy a legénységet megmentsek a szolgálatképtelen állapottól”. Október 18-án – Pozsonyi József eszéki polgármester tudósítása nyomán – már bizonyossá vált Eszéken is, hogy futár indul Budapestre. A Zanini-tisztek hamar követőkre találtak. Petrasch mérnökkari őrnagy várerődítési igazgató, Gherardini őrnagy a vártüzérség parancsnoka – hasonló hivatkozással – megtagadták az OHB-nak az engedelmességet, s megbízatásukról lemondtak. A vár tüzérségi és védelmi kara vezetési nélkül maradt.⁶⁷

A Wasa- és Sándor-tisztek sem tették meg írásbeli hűségnyilatkozatukat, a várparancsnok és a magyar őrség viszont biztosította az OHB-t támogatásáról. A várőrség megosztottsága egy támadás esetén – amit Jovics valószínűnek vélt – komoly veszélyeket hordozott magában.⁶⁸ Attól is tartani lehetett, hogy az engedelmességet megtagadó tisztek az őrség hűséges részét is megingatják, illetve bizonytalanná teszik. Az olasz ezred legénysége például lelkesen támogatta a magyar ügyet, tisztjeik viszont megpróbálták őket a maguk oldalára állítani.⁶⁹ Így Eszék biztosításának elengedhetetlen feltételévé vált, hogy a Zanini-ezredet eltávolítsák az erődől és helyét honvéd zászlóalj foglalja el. Az eszéki polgármester, a várparancsnok és Batthyány Kázmér is sürgette ezt a lépést.⁷⁰

Blagojević Imre főhadparancsnok a válság elmélyülésének megakadályozására sietve parancsot küldött, hogy a magyar minisztériumi döntés megérkezéig az engedetlen tisztek kötelesek az uralkodó által szentesített magyar minisztériumot közvetlen felettesüknek tekinteni.⁷¹

Mészáros Lázár az Eszéken kialakult helyzetet arra akarta felhasználni, hogy a vár sorsát megnyugtatóan rendezze. Mivel a Zanini-ezred maga akarja elhagyni a várat

67 Jovics a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. október 19., Du Rieux, Gherardini az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 18., Petrasch az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. HM 8780. A Pestre küldött kérvény: Du Rieux a hadügyminiszternek. 1848. október 17. OL H2. OHB 1748.

68 Jovics a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. HM 8780. Batthyány Kázmér maga is valószínűnek vélt egy támadást: az OHB-nak. 1848. október 20. OL H2. KPA 287.

69 Pozsonyi az OHB-nak. 1848. október 18. OL H2. OHB 1390. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. uo. 1427. A kormánybiztos az olaszokhoz intézett kiáltványokkal megpróbálta ezeket a csapatokat befolyásolni. Batthyány Kázmér Mészárosnak. 1848. november 24. OL H75. HM 9866. Az olasz gyalogság: *Gruca György*: Az 1848-49. magyar szabadságharc története. Bp., 1894. III. k. 12. o.

70 Pozsonyi az OHB-nak. 1848. október 18. OL H2. OHB 1390. Jovics a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. október 19. OL H75. 8780. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. uó. a hadügyminisztériumnak. OL H75. HM 8691.

71 Blagojević az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 21. OL H75. HM 8780.

– érvel a hadügyminiszter az OHB-nak október 21-én –, és az ezredparancsnok futára által becsületszavát adta, áthelyezésük esetén Magyarország függetlensége ellen harcolni nem fognak, külön megbízott előtt erre esküt is tesznek, így veszélyt nem jelentenek. Ha pedig helyükre honvéd zászlóalj vonul, a vár végre kellőképpen biztosítva lenne. Az OHB ennek megfelelően döntött egy zászlóalj Eszékre rendeléséről, a hadügyminisztérium katonai osztálya pedig felszólítást intézett a várparancsnoksághoz, hogy ezen tisztek a szóbeli ígéretüket erősítsék meg.⁷²

A fenti döntések megszületésekor már magyar csapatok meneteltek Eszék felé. Batthyány Kázmér Verőce megye szomszédságában, Pécssett, realisabban tudta felmérni a kedvező lehetőségeket és a veszélyeket egyaránt, mint ahogyan azt Pestről meg lehetett ítélni. A mindeddig ingadozó várparancsnok jelentős létszámú, legalább 1000 fős magyar sereg segítségét kérte a rábízott vár helyzetének megerősítésére. A kormánybiztos nem akarta elszalasztani a kínálkozó alkalmat.⁷³

Batthyány Kázmér ha nem is számottevő, de elégséges erővel rendelkezett. A baranyai 1. mozgó nemzetőr zászlóaljat, melyet a nyár folyamán a déli táborba irányítottak, a horvát betörés és veszély erősödésével a kormánybiztos sürgetésére ismét Baranya megyébe rendelték.⁷⁴ Ezt az 1000 fős, felszerelt, megfelelően ellátott, begyakorolt egységet egészíthette ki Batthyány a mintegy 600 fős, most alakuló, hiányosan felszerelt 2. önkéntes mozgó nemzetőri zászlóalj katonáiból, illetve újoncokkal.⁷⁵ Fellépése esetén számíthatott a várparancsnokra, és a várórség légénységi állományának, illetve Eszék magyar és német polgárainak támogatására is.

A gyors cselekvést a szlavóniai események is szükségessé tették. Megbízható, hiteles tudósítások számoltak be arról, hogy határőr csapatok vonulnak a vár felé, amelyet a magyaroknak mindenképpen meg kellett előzniük.⁷⁶ Így érthető, hogy a seregével már mozgásba lendült kormánybiztos nem teljesítette az OHB parancsát, mely a Muraközbe betört Percel Mórral való együttműködésre szólította fel. E hadműveletnél fontosabbnak tartotta az eszéki vár megszállását, s elegendőnek vélte a vár biztosítása és annak „rendes hadiőrséggel” való ellátása után a Muraközbe vonulni.⁷⁷

Batthyány Kázmér 1848. október 22-én este 7 és 8 óra között erőltetett menetelés után 1217 főből álló, 5 ágyúval ellátott serege élén bevonult az eszéki várba. Az alsóváros csendes volt. A felsővárosi lelkes polgárok fáklyás tömege haladt a

72 Mészáros az OHB-nak. 1848. október 21. OL H2. OHB 1748., OL H75. HM 8623. A hadügyminisztérium az eszéki várparancsnokságnak, Du Rieux-nek. 1848. október 22. OL H75. HM 8687.

73 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. Közli: Baranyai Okmánytár 1848–49. In: Baranyai helytörténetírás, 1973. Pécs, 1973. 362. o.

74 Nemzetőrség Verbászra rendelése: Schulter István őrnagy a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. augusztus 14. OL H92. ONöHt 2777. Visszarendelés sürgetése: Batthyány Kázmér Mészárosnak. 1848. szeptember 13. OL H2. KPA 43., 83. Mészáros tagadó válasza: 1848. szeptember 15. OL H75. Mészáros Lázár verbászi iratai. Kiadványok. 108., 110. A nemzetőrség hazarendelése: 1848. szeptember 17. uo. 124., 125. Mészáros Batthyány Kázmérnak. 1848. szeptember 20. OL H2. KPA 64.

75 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19. OL H2. OHB 1427. *Szücs*: i. m. 37. o.

76 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 21., 27. OL H2. OHB 1529., 1889. *Horváth*: i. m. 522. o. *Füzes*: Batthyány, 109. o.

77 *Füzes*: Batthyány, 108. o., 110. o. *Szücs*: i. m. 37. o. Döntését megkönnyítette, hogy Eszékkel kapcsolatban teljesen szabad kezet kapott. L. a 63. jegyzetet. Az OHB helyeselte döntését, s egyben közölte, fő feladata a vár biztosítása. 1848. október 22. KLÖM XIII. 264. o.

csapatok előtt, a várban az olasz és magyar ezredek katonái üdvivalgással fogadták az önkénteseket.

Nem sokkal később – még az est folyamán – horvát egységek jelentek meg az alsóvárosban. Ezek Csorich vezérőrnagy elővédet alkották csupán, Batthyány Kázmér az utolsó pillanatban érkezett.⁷⁸

Az eszéki vár helyzetének megszilárdítása

Batthyány Kázmér – Eszék tényleges parancsnoka – erélyesen hozzá látott, hogy amennyire lehetséges, Verőce megyét, Eszék városát pedig minden eszközzel engedelmességre kényszerítse. A „teljhatalmú országos biztos” október 23-án több nyelven intézett kiáltványt a megyéhez. Kossuth korábbi követelésének megfelelően – Bunyik báni biztost –, aki már korábban megszökött a hazatérő horvát hadifoglyok elől – törvényen kívül helyezte, elrendelte elfogatását és statáriális bíróság elé állítását. A szeptember 4-én Verőcén megválasztott tisztkart leváltatta, a régi tisztviselőket visszahelyeztette állásukba.⁷⁹ Gyors sikerrel annak ellenére sem számolhatott, hogy 80 falu hódoló küldöttsége jelentkezett nála. Ezt csakis katonai sikerének köszönhette.

Az eszéki alsóváros biztosítására fegyveres erőt kellett bevetni. Az október 24-i, eszéki városházán megtartott közgyűlésen a magyarhű tisztviselőkar visszaállítása mellett meghódolás esetére általános amnesztiát helyezett kilátásba. A péterváradi határőrezred katonáinak jelenléte bátorította a felfegyverkezett horvát és szerb lakosságot. Magyarokat űztek ki a városrészből, fenyegető üzeneteket küldözgettek a várba. A 24 órás határidő lejárta után, október 25-én, Batthyány Kázmér három század gyalogossal (Wasa, Sándor, nemzetőr), három század tartalékkal (Zanini) és a baranyai nemzetőrök, valamint három ágyú támogatásával szabályszerű bekerítő hadmozdulatba kezdett. A hadrendben felvonuló csapatok elől a határőrvidéki katonaság még a gyűrtű bezárulása előtt visszavonult, a lakosság kegyelmet kért. Batthyány Kázmér a főbűnösök kivételével, ha beszolgáltatják fegyvereiket biztosította a büntetlenséget. A „főkolomposok” közül csak a főbíró került fogságba, a fegyvereket összeszedték; az alsóváros – kényszerűségből – meghódolt.⁸⁰

A polgári rend helyreállítása érdekében tett intézkedéseivel párhuzamosan a kormánybiztos minden figyelmét a várórség megerősítésének szentelte. Eszékre érkezésekor, még október 22-én este, felszólította a tisztkart, hogy tegyenek nyilatkozatot az OHB mellett. Az elkövetkező napok minden eddiginél mélyebb válságot eredményeztek. Az erőd a szó szoros értelmében katonai vezetés nélkül

78 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 22. OL H2. OHB 1427. uő. a drávai osztrák csapatok parancsnokának, Trebersburgnak. 1848. november 4. Közli: *Thim*: A szerb fölkelés, III. k. 163. o. Blagojević értékelése: Az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 25. OL H75. HM 8931. *Horvátl*: i. m. 522. o. *Szücs*: i. m. 38. o. *Thim*: A szerb fölkelés, I. k. 208. o. uő. Délmagyarország, 220–221. o. *Kéry*: i. m. 579. o. *Püzes*: Batthyány, 110. o. uő. Baranya és Verőce, 187. o. *Vörös*: i. m. 25. o. Batthyány szerepe. *Balázs József, Borus József, Nagy Kálmán*: i. m. I. k. 334. o.; *Uibergabe* 5. o.

79 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789. Mellékeli horvát nyelvű kiáltványát. Kiáltványainak másolatai 4 nyelven. OL H2. OHB 2017.

80 Batthyány Kázmér október 26-i jelentését közli: *Közlöny*, 1848. október 29. 141. sz. 689. o. *Pesti Hírlap*, 1848. november 1. 202. sz. 1025. o. *Figyelmező*, 1848. november 1. 46. sz. 181. o. *Szücs*: i. m. 38. o. *Horvátl*: i. m. I. k. 522–523. o. *Püzes*: Batthyány, 114. o.

maradt. A várparancsnok átadta tisztségét, a dandárparancsnok elhagyta állomását, a térparancsnoki hely megürült, az erődítési és tüzérségi kar, valamint a Zanini ezred csaknem teljes tisztkara áthelyezését kérte, a Wasa- és Sándor-gyalogezredhez tartozó századok vezetőinek állásfoglalása sem volt egyértelmű. E sajátos helyzetben Batthyány Kázmér kinevezési és előléptetési önállóságot kért – és utólagos jóváhagyás reményében cselekedett.⁸¹

Az 59 aktív szolgálati évet becsületben letöltött, s egészségi állapotára való tekintettel már 1846-ban nyugdíjazott agg, 74 éves tábornok, Jovics István betegsége miatt átadta a parancsnokságot az utána következő rangidős főtisztnek, Vanczel Vencel alezredesnek és nyugdíjazásért folyamodott.⁸² A kortársak és az utókor jó szándékának elismerése mellett a várparancsnok határozatlanságát és cselekvésképtelenségét hangsúlyozták, Batthyány Kázmér azonban kellő súllyal értékelte 1848. október határozott fellépését, a honvéd csapatok segítségül hívását. Az eszéki vár biztosítását legalább annyira a várparancsnok, mint saját érdemének tartotta. Támogatta nyugállományba helyezését, altábornagynak kijáró illetményét és háborús kártérítését is ajánlotta, mivel a szerb származású tábornok bácskai birtokait bosszúból a szerezésnek feldúlták és részben elpusztították.⁸³ A hadügyminisztérium méltányolta a kérést. Jovics István eszéki várparancsnokot és vezérőrnagyot „saját kívánatára és tekintetbe vevén a csak legújabbán és tett fontos szolgálatát” 1848. november 1-i hatállyal, évi 3000 pengő forint illetménnyel – melyet az ország bármely pénztáránál felvehetett – nyugállományba helyezték.⁸⁴ Jovics István november 1-én elhagyta az eszéki várat.⁸⁵ Az ideiglenes parancsnok Vanczel Vencel idős kora miatt „legőszintébb hazafiú jó szándéka és buzgósága” ellenére sem lehetett alkalmas e fontos tisztség betöltésére. Batthyány Kázmér október 24-én kérte, hogy a vár élére „egy erélyes, ép erőben levő, magas katonai műveltségű főtisztet” nevezzenek ki, október 27-én pedig már a haladéktalan intézkedést sürgette.⁸⁶

A magyar vezetés fontosnak tartotta, hogy ne csak magas rangú, képzett és nagy tapasztalatokkal rendelkező, hanem megbízható főtiszt is töltsen be ezt a méltó-

81 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789.

82 Jovics lemondásában szerepet játszott a tiszteknél októberben kibontakozó lelkiismereti válság. Ezzel indokolja: *Waldpffel*: i. m. II. k. 358. o. 6. jegyzet. Jovics már október 16-án utalt arra – ha hihetünk Jellačić követének –, hogy elhagyja a várost. *Hauptmann*: Jellačić Kriegszug II. k. 142. o. Fogságában pedig arról tudósít, hogy amikor Windisch-Grätz elfoglalta Budát, teljes tábornoki díszben jelent meg a fővezérnél és felajánlotta szolgálatait. *Barsi*: i. m. 292. o. Valójában kora, egészségi állapota alkalmatlanná tette a parancsnoki tisztség ellátására. A várparancsnokság szlavóniai-szerémi főhadparancsnoksághoz intézett október 22-i jelentésén már Vanczel aláírása szerepel. OL H75. HM 8931. A péterváradai főhadparancsnokságnak, illetve a hadügyminisztériumnak felterjesztett nyugdíjazási kérelméhez részletes orvosi szakvéleményt is csatolt. 1848. október 26. OL H75. HM 9019. Batthyány Kázmér, bár túlzóan ír betegségéről, sem tartja alkalmasnak feladatára. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789.

83 Batthyány Kázmér támogató javaslat: az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789., OL H75. HM 8887. *uő.* Jovics szerepéről a vár megszállításában az OHB-nak. 1848. október 19., 20., 21. OL H2. OHB 1427., OL H2. KPA 287., OL H2. OHB 1529.

84 A hadügyminiszteri döntés Jovics személyes kérelmének megérkezése előtt Batthyány Kázmér október 24-i javaslatára történt. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 2/457. Hadügyminisztérium Batthyány Kázmérnak. 1848. október 26. OL H75. HM 8887.

85 *Thim*: A szerb fölkelés, I. k. 310. o. *uő.* Délmagyarország, 221. o. További soráról: *Gelich*: i. m. I. k. 361–362. o. *Bona*: Tábornokok és törzstisztek, 360. o.

86 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 24., 27. OL H2. OHB 1789., 1889.

ságot.⁸⁷ Az OHB felszólítására a hadügyminiszter 1848. október 26-án úgy rendelkezett, hogy Jovics István helyét Éder Frigyes vezérőrnagy, a verbászi mozgó hadsereg parancsnoka foglalja el. Egyben intézkedett, hogy Éder által vezetett csapatok vezetését Bakonyi Sándor vegye át. Bakonyi Sándor – jelentése szerint – november 13-án átvette a hadtest parancsnokságát, Éder Frigyes azonban csak tíz nap múlva, november 23-án érkezett Eszékre.⁸⁸

Batthyány Kázmér – a vár stratégiai helyzetére való tekintettel – gyors várparancsnokserét remélt és arra semmiképpen nem számított, hogy egy teljes hónapig helyetessel kell betöltenie ezt a posztot. Már október 24-én kérte, hogy Vanczel Vencelt mentesítsék ez alól a tisztség alól, javaslatára először térparancsnoksági ezredesnek nevezték ki, majd nyugdíjazták.⁸⁹ Éder Frigyes megérkezéséig azonban nem volt más lehetőség, minthogy ezt a fontos tisztséget továbbra is Vanczel Vencel lássa el, egy olyan idős főtiszt, aki nyilvánvalóan nem volt alkalmas ennek a feladatnak az ellátására és a magyar kormány szorult helyzetét minden jel szerint arra akarta felhasználni, hogy újabb személyes előnyökhöz jusson.⁹⁰

Ilyen körülmények között a katonai irányításban különösen fontos szerep jutott volna a dandárparancsnoknak. Schwarzenau dandárparancsnok azonban, miután korábbi áthelyezési kérelmére a magyar hadügyminisztériumtól nem érkezett intézkedés, önkényesen elhagyta Eszéket és Ausztriába távozott.⁹¹

Sürgős intézkedést igényelt a térparancsnoksági hivatal megüresedése is. A hadseregben szokásos soros előléptetés nem tűnt célszerűnek. Nitsche József idős százados térparancsnokká való kinevezését Batthyány Kázmér nem javasolta, „...mert bár nem ellenségünk, bizton reá számítani nem lehet.” Még jelenlegi feladatának ellátására sem tartotta alkalmasnak, ezért az OHB 1848. november 1-i hatállyal őrnagyi címmel, de nem őrnagyi nyugdíjjal nyugállományba helyezte. Egyben a két megüresedett főtiszt állás ügyében is megtörtént a rendelkezés. Térkapitánynak Jovics tábornok volt segédét, az 1840 óta Eszéken szolgálatot

87 A kinevezett Éder Frigyes megbízhatósága: Nyilatkozata. 1848. október 20. OL H75. HM 8990. Becsületsszavát adta Mészárosnak, hogy személyesen szavatolja az erősség megtartását. *Irányi Dániel, Charles Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847–1849. Bp., 1989. II. k. 121. o.*

88 OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 29. OL H2. OHB 1889. Mészáros az OHB-nak. 1848. október 30. uo. 2059. Bakonyi a parancsnokság átvételéről a hadügyminisztériumnak. 1848. november 13. OL H75. HM 3891. Éder a parancsnokság átvételéről: A péterváradai főhadparancsnokság és Éder személyes jelentése a hadügyminisztériumnak. 1848. november 28. OL H75. HM 10070. *Tium: A szerb fölkelés, I. k. 255. o., 257. o. Életrajzi adatai: Bona: Tábormokok és törzstisztek, 137–138. o.*

89 Batthyány Kázmér javaslata az ezredesi kinevezésre az OHB-nak. 1848. október 24. OL H2. OHB 1789. Hadügyminisztérium válasza: 1848. október 26. OL H75. HM 8887. Nyugdíjazási javaslat: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27. OL H2. OHB 1889. Nyugdíjazási rendelet: Hadügyminisztérium az OHB-nak. 1848. október 30. OL H2. OHB 2059.

90 A már nyugdíjazott és előléptetett főtiszt különböző, hűségét és lelkesedését bizonygató nyilatkozatokkal próbált még további előnyökhöz jutni, nem is sikertelenül. Batthyány Kázmér támogatta, hogy az ezredesi ranggal nyugdíjba helyezett tiszti vezérőrnagyi illetményt kaphasson, amihez Pesten meg is kapta a hozzájárulást. Batthyány Kázmér a hadügyminiszternek. 1848. november 12. OL H2. OHB 3250. *uo.* 1848. november 14. uo. 3189. Beleegyező válasz: Hadügyminisztérium az OHB-nak. OL H75. 9591., OL H2. OHB 3250. Vanczel Vencelt még ez sem elégítette ki, hanem továbbra is szolgálatot akart ellátni, amit azonban visszautasítottak. Batthyány Kázmér a hadügyminiszternek. 1848. november 17., 19., 29. OL H75. HM 9767., 9808., 10463.

91 Péterváradai főhadparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. október 26. OL H75. HM 9067. *Gelich: i. m. I. k. 364. o.* Ennek ellenére a bécsi katonai kormányzat megfosztotta Schwarzenaut rangjától, majd kétévi várfogságra ítélte. *Kriegsarchiv Wien, Militär Gouvernement zu Wien 836.*

teljesítő D'Albini Károly térparancsnoksági hadnagyot léptették elő.⁹² Térparancsnoknak pedig a Don Miguel gyalogezred őrnagyát, Piringer Mátyást nevezték ki alezredesi ranggal, aki november 20-án érkezett Eszékre, hogy hivatalát elfoglalja.⁹³

A térparancsnokság személyi állományában még egy fontos – a vár későbbi sorsát jelentősen befolyásoló – döntés született. Glavas István kapitány, nyugalmazott őrnagy szolgálatételre jelentkezett a várban. A több évtizedig a határ-őrvidéken szolgáló tiszt tájékozottságával és helyismeretével megnyerte a kormánybiztos szimpátiáját, s javasolta alkalmazását tőrőrnagy rangban. A hadügyminisztérium csupán „számfeletti” térszázadosnak nevezte ki. Ez kisebb rangot jelentett, mint amivel Glavas István nyugdíjba vonult. Az OHB csak decemberben módosította e tévedését, de Glavasnak ez is elegendő volt. Ő ugyanis Eszéken nem a magyar kormányt, hanem az osztrák császárt kívánta szolgálni.⁹⁴

Az eszéki vár magyar kézre kerülésével fontossá vált az erődítési munkálatok folytatása, aminek mind anyagi, mind személyi feltételeit meg kellett teremteni. Az erődítési igazgató rendelkezésére álló pénzüsszeg már augusztus végén elfogyott.⁹⁵ A hadügyminisztériumtól érkezett újabb összeget Batthyány Kázmér visszatartotta, mivel az építési munkálatokat irányító Petrasch mérnökkari őrnagy megtagadta az engedelmességet az OHB-nak, s közölte, „alkalmasint” személyesen fogja azt a várba elvinni. Ez Eszék megszállásával meg is történt. A kormánybiztos újabb pénzbeli segélykérelmét az OHB sietve teljesítette – 20 000 pengő forint kifizetésére utasította a pénzügyminisztériumot.⁹⁶ Egyben intézkedett az OHB arról is, hogy Petrasch őrnagy helyére új erődítési igazgató kerüljön. Batthyány Kázmér, illetve Jovics István sürgetésére az OHB már október 22-én utasította a hadügyminisztériumot, hogy az eszéki várba „legalább 1 magyar érzelmű Ingenieur tisztet haladéktalan” vezényeljen. Mészáros Lázár október 25-én a nyugdíjazott, de magyar származású és szakmailag elismert Penz Miklós mérnök századost nevezte ki őrnagy ranggal ideiglenes várerődítési igazgatónak. Az eredetileg Péterváradra rendelt tiszt november 16-án érkezett Eszékre.⁹⁷

A már elvégzett erődítési munkálatok is könnyen veszélybe kerülhettek, hiszen a vár a szó szoros értelmében nem rendelkezett tüzérségi irányítással. Gherardini őrnagy példáját – Liskovitz hadnagy kivételével – követte a teljes tüzérségi tisztikar, s követelték szabad távozásukat Ausztriába. A nem magyar származású teljes

92 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27. OL H2. OHB 1889., OL H75. 9161. Mészáros az OHB-nak 1848. október 30. OL H2. OHB 2059., OL H75. HM 9677. Kossuth a hadügyminisztériumnak, Batthyány Kázmérnak. 1848. november 10. OL H2. OHB 1980. D'Albini életrajzi adatai: *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 71. o.

93 Kinevezése: Mészáros az OHB-nak. 1848. október 30. OL H2. OHB 2059., OL H75. HM 9043. Piringer megérkezése: Batthyány Kázmér a hadügyminiszternek. 1848. november 19. OL H75. HM 9808. Életrajzi adatai: *Bona*: Tábornokok és törzstisztek, i. m.

94 Glavas kinevezése: Batthyány Kázmér Mészárosnak. 1848. november 17. OL H75. HM 9767. Mártonffy a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. november 21. uo. Kinevezésének helyesbítése: OHB a hadügyminisztériumnak. 1848. december 14. OL H2. OHB 5523. Mártonffy a péterváradai főhadparancsnokságnak. OL H75. HM 11541. Életrajzi adatok: *Bona*: Tábornokok és törzstisztek, 160. o. Szerepe a vár feladásában: Uibergabe 12–16. o. *Thim*: Délmagyarország, 221. o.

95 *Blasok*: i. m. I. Theil. 2. Abschnitt. 315. o.

96 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 19., október 27. OL H2. OHB 1427., 1889. OHB a pénzügyminisztériumnak. uo.

97 OHB a hadügyminisztériumnak. 1848. október 22. OL H2. OHB 1509. Mészáros az OHB-nak. 1848. október 25. uo. 1743. A hadügyminisztérium Batthyány Kázmérnak. 1848. október 26. OL H75. HM 8887. OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 28. OL H2. OHB 1841. *Thim*: Délmagyarország, 221. o. Penz megérkezéséről: A hadügyminisztériumnak. 1848. november 17. OL H75. HM 9792.

legénységi állomány is megtagadta az engedelmisséget. A válságos helyzetre való tekintettel a péterváradai főhadparancsnok, Blagoević Imre kötelezte a tüzértiszteket, hogy leváltásukig továbbra is lássák el a szolgálatot, azután szabadon távozhatnak. A legénységnek viszont nem adott lehetőséget arra, hogy kiváljanak a hadsereg soraiból, elrendelte, hogy kísérjék őket Péterváradra. Ezzel egyidejűleg utasítást adott, hogy még október 25-én, egy őrmester parancsnoksága alatt, egy altiszt három pattantyússal és 50 begyakorlott tüzérral a Don Miguel gyalogezredből tüstént Eszékre induljon. Természetesen a főhadparancsnok ezt ideiglenes és szükségmegoldásnak tartotta, hiszen ő sem rendelkezett nélkülözhető erővel. A szükséges betanítások után ezt az egységet Péterváradra várta vissza. A hosszabb távú rendezés érdekében az Országos Nemzetőrségi Tanács ugyanezen a napon rendelkezett arról, hogy 20 betanult tüzér és 80 újonc Eszékre induljon.⁹⁸

Fegyverben, lőszerben és egyéb tüzérségi felszerelésben a vár nem szenvedett hiányt. A Főhadparancsnokság készleteinek egy részét az eszéki vár biztonságos raktáraiban tárolták, így az jóval meghaladta a közvetlen védelemhez szükséges mennyiséget. A hadügyminisztérium már a nyár folyamán Pestre rendelte a fölösleges készleteket, de a szállítás az augusztusi események miatt meghiusult. A vár megszállását követően, október 25-én az OHB erélyes parancsot küldött Batthyány Kázmérnak, hogy – akár a várparancsnok szándéka ellenére is – intézkedjen a fegyverek Pestre küldéséről. A hadügyminisztérium 2000 q ágyú-lőporra, egy 6 fontos lovas, egy 6 fontos gyalogütegre, 4000 kovás fegyverre, 52 q fegyvercsőre tartott igényt.⁹⁹

Batthyány Kázmér, aki ilyen nagy tartalékokkal nem rendelkezett, s azok egy részére maga is igényt tartott, megértette az OHB nehéz helyzetét, s minden tőle telhetőt megtett. A gyors szállítást a Dráva vízi útja tette lehetővé. A Friedrich gőzösön elhelyezett fegyverek, ágyúk és tüzérségi felszerelés elindítását az akadályozta, hogy a horvátok Szarvastól a Dráva-torkolatig őrvonalat építettek ki, s a környező falvakban jelentős tartalékkal is rendelkeztek. A kormánybiztos november 8-ára tervezett támadását a rossz, esős időjárás miatt el kellett halasztani, komoly katonai fellépésre azonban nem is volt szükség. A határőrök értesülhettek az 1500 fős magyar sereg szándékáról, mert váratlanul visszavonultak Vukovarra, csupán a Dráva-torkolatnál hagytak egy 40 fős őrcsapatot. Miután ezt a területet is megtisztították a péterváradai határőröktől, 27 foglyot ejtve, elindulhatott a fegyverszállítmány, ami november 12-én érkezett meg Pestre.¹⁰⁰ Az OHB november 14-i újabb sürgetésére a kormánybiztos minden mozdítható tartalék Pestre küldéséről rendelkezett, ám további segélyre a magyar kormány ebből a térségből nem

98 Az eszéki várparancsnokság a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. október 22. OL H75. HM 8931. Blagoević válasza uo. Gherardini a péterváradai tüzérparancsnokságnak. 1848. október 29. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 2/449. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács a hadügyminisztériumnak. 1848. október 25. OL H75. HM 8905., H92. ONöHt 6031.

99 OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 25. OL H2. OHB 1679. Mészáros az OHB-nak. 1848. október 26. uo. 1741. Lahner az OHB-nak. 1848. november 3. uo. 2324. Ágyúütegekről: Hadügyminisztérium az eszéki várparancsnokságnak. 1848. október 26. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 2/447.

100 Fegyverszállítás megszervezése. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 3., 9. OL H2. OHB 2348., 2726. Az eszéki várparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. november 12. OL H75. HM 9818. Füzes: Baranya és Verőce, 187. o. uő. Batthyány, 112–113. o. A szállítmány megérkezése: Kossuth Lahnernek. 1848. november 12. OL H2. OHB 2719. Mészáros az OHB-nak. 1848. november 12. uo. 2910.

számíthatott.¹⁰¹ Batthyány Kázmér óvatossága és megfontoltsága eredményeként a vár több hónapi védelemhez elégséges municióval rendelkezett.¹⁰²

Az új parancsnoki kar kiépítése mellett Batthyány Kázmér különösen fontosnak tartotta, hogy a várban állomásozó csapatokat megbízható tisztek irányítsák. A Zanini gyalogezred vezetésének korábbi állásfoglalása alapján feltételezni lehetett, hogy a magyar csapatok bevonulása után e tisztek még kevésbé lesznek hajlandók neki és az OHB-nak engedelmeskedni.

Batthyány Kázmér felszólítására a Zanini gyalogezred tisztikara – 6 fő kivételével – „mint sem nem magyarok, sem nem olaszok” – elbocsátását kérte. Du Rieux ezredparancsnok október 23-án lemondott tiszteről. A 8 századnyi legénység irányítására tapasztalt és rang szerint is alkalmas vezető nem maradt a magyar kormány hűségén Eszéken. Ezért Du Rieux kérte a péterváradai főhadparancsnokságot, hogy a gyalogezred Újvidéken állomásozó első zászlóaljának parancsnoka, Pongrácz János alezredes vegye át az eszéki csapatok irányítását. Átmeneti megoldásként Luigi Venturini főhadnagy vette át a parancsnokságot.¹⁰³ Az ezredessé és a 34. számú, Porosz herceg gyalogezred parancsnokává kinevezett Pongrácz János megbízatását ennek megfelelően módosították. Az új helyőrségparancsnok november 10-én vette át az eszéki várban a csapatok feletti parancsnokságot.¹⁰⁴

A Zanini-gyalogság és más csapatok vezérletének rendezésére annál is inkább szükség volt, mert Batthyány Kázmér nagyon fontosnak tartotta a hűtlenné vált tisztek eltávolítását Eszék várából. Megítélése szerint a vár semlegességének kinyilvánításában, Bunyik törvénytörő tevékenységében és a határőrcsapatok Eszékre érkezésében is jelentős szerepet játszottak. Jelenlétüket veszélyesnek tartotta, ezért a Zanini-tiszteket már október 23-án útlevelekkel látta el, hogy az örökös tartományokba távozhassanak.¹⁰⁵ Mielőtt azonban Du Rieux ezredes és társai elhagyták volna a várat, Pestről megérkezett az ezred futárszolgálatot teljesítő tisztje. A hadügyminisztériumtól olyan utasítást hozott, hogy további rendelkezésig az ezred maradjon együtt. Ennek értelmében a 27 fős tiszti csoport nem akarta elhagyni a várat. Batthyány Kázmér azonban úgy vélte, ezek a tisztek a kívánt nyilatkozat megtagadásával az ezred soraiból önmagukat kizárták. Úgy módosította a Pestről

101 Kossuth Batthyány Kázmérnak. 1848. november 14. KLÖM XIII. 454. o. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 18., 23. OL H2. OHB 3398., 3891. Kossuth Nádosynak. 1848. november 20. OL H92. ONöHt 8411.

102 Tüzérségi kimutatás. Az eszéki várparancsnokság a hadügyminisztériumnak. 1848. december 27. OL H75. HM 12932. Éder a hadügyminisztériumnak. 1848. december 28. OL Filmtár Jugoszláviának átadott vegyes iratok. 5280. doboz.

103 Du Rieux a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. október 23. HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 1/573. Du Rieux a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. november 5. OL H75. HM 9599. Az engedelmességet megtagadó, szabadságért folyamodó és a magyarokhoz hű maradt tisztek névsorát közli: Venturini a szlavóniai-szerémi főhadparancsnokságnak. 1848. október 27. H75. HM 9270. Pongrácz ezredes a helyőrség parancsnokságának átvételekor közli az Eszéken továbbra is szolgáló tisztek névsorát. Pongrácz a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. november 11. uo. 9740.

104 Az OHB Mészárosnak, a péterváradai főhadparancsnokságnak. 1848. október 28. OL H75. 9024. Hadügyminisztérium a péterváradai főhadparancsnokságnak, Pongrácz Jánosnak. 1848. november 3. uo. 9270. Pongrácz a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. november 11. uo. 9740.

105 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 23. OL H2. OHB 1789. A péterváradai főhadparancsnokság hasonló értelemben utasította az eszéki várparancsnokságot. 1848. október 25. OL H75. HM 8931. OHB helyeslő válasza: 1848. október 28. OL H2. OHB 1841.

jött parancsot, hogy az ezred együtt maradjon ugyan, de a kormány ellen nyilatkozó tisztakat szabadságolta, és október 25-én szekereken Pécsre szállította.¹⁰⁶

Az „olasz” századok legénységi állománya nem akarta követni tisztjeit, s kérte, hogy továbbra is elláthassa a vár védelmét. Batthyány Kázmér annál is inkább támogatta ezt, mert létszámuk, képzettségük és megbízhatóságuk miatt is nélkülözhetetlennek tartotta őket. A péterváradai főhadparancsnokság úgy rendelkezett, hogy megemelt, a honvédekkel azonos hópénzért továbbra is a várban szolgálnak, ezt az OHB is megerősítette.¹⁰⁷

A kialakult helyzetben megfelelő tisztikarral azonban nem rendelkezett ez az 1000 fős egység, így Batthyány Kázmér az irányítást kénytelen volt altisztekre bízni. Mészáros Lázár ehhez nem járult hozzá, mert – érvelése szerint – az uralkodótól csak a magyar ezredek fölött kapott rendelkezési jogot. Ezért azt javasolta az OHB-nak, hogy a legénység azon tagjaiból, akik a magyarok mellett akarnak harcolni, alakítsanak egy magyar vagy olasz honvéd zászlóaljat.¹⁰⁸ Az OHB tetszését elnyerte ez az elképzelés, november 2-án megbízta a hadügyminisztériumot, hogy küldjön felszólítást Eszékre a Zanini-gyalogságnak „...akarnak-e ügyünk mellett elhatározottan küzdve »Olasz-honvéd« nevezet alatt állni...”

A hadügyminisztérium erre sem tartotta magát illetékesnek, mivel a honvédsereg szervezése a Nemzetőrségi Haditanács feladata, ezért Mészáros Lázár november 8-án ezt a szervezetet szólította fel, hogy intézkedjen az új zászlóalj megalakítása érdekében.

Batthyány Kázmért váratlanul érte a Nemzetőrségi Haditanács rendelete. Ő csupán a századok tisztikarának megnyugtató kiépítését várta előjáróitól, az új fejleményeket nem értékelhette másképpen, mint az ezred feloszlását. Ez nem csupán a korábbi határozattal volt ellentétes, hanem tartani lehetett attól is, hogy az új rendelkezés nyomán a saját tisztjeik ellenében egységesen fellépő századokban megindulhat a bomlás. A zászlóalj megalakítása iránti jogi és gyakorlati aggályait világosan fogalmazza meg november 24-én: „Az ezrednek itt csak egy része van, ha ez a nagyobb része. Mi történik avval, ami az Újvidéken állomásozik? Ha feloszlatták az ezredet, egyéntől függ, belép-e a honvéd zászlóaljba vagy nem. Mi lesz azokkal, akik hazakíváncsoznak... Legjobbnak tartom a dolgot abban hagyni, hol most van, s nekik jó s biztos tisztet adni.” Az olasz elnevezésű zászlóalj nem alakult meg, de a Zanini-századok helyzete tisztázatlan és bizonytalan maradt egész november folyamán.¹⁰⁹

A tisztikar kiépítése mellett Batthyány Kázmér – lehetőségeihez mérten – igyekezett az őrség létszámát is szaporítani. A vár katonai megszállása önmagában még nem nyújtott kellő védelmet egy támadás esetén, hiszen a vár és város egységes,

106 A tiszték Pécsre szállításának körülményeit a Mészáros felszólítására részletezi Batthyány Kázmér. Mészáros Batthyány Kázmérnak. 1848. november 18. OL H75. HM 9599. Batthyány Kázmér Mészárosnak. 1848. november 24. uo. 9866. A tiszték szállítása: HL Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai 2/423. Venturini a szlavóniai főhadparancsnokságnak. 1848. október 27. OL H75. HM 9270.

107 Az OHB Batthyány Kázmérnak. 1848. október 28. OL H2. OHB 1841. Füzes: Batthyány, 112. o. uő. Baranya és Verőce, 187. o.

108 Mészáros az OHB-nak. 1848. október 31. OL H75. HM 9161.

109 Az OHB Mészárosnak. 1848. november 2. OL H75. HM 9295. Mészáros az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 8. OL H92. ONöHt 9236. Bona: Kossuth Lajos kapitányai, 13. o. Batthyány Kázmér álláspontja Mészárosnak: 1848. november 17., 24. OL H75. HM 9767., 9866. Batthyány a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 28. OL H92. ONöHt 9236.

illetve szervesen egymásra épülő rendszert képezett. A stratégiai megfontolások mellett az ellenséges érzületű lakosság aktív tevékenységét is akadályozta a városban elhelyezett magyar csapatok jelenléte.

A kormánybiztos ennek megfelelően a Tolna megyében szerveződő honvéd zászlóalj egy századát az eszéki felsővárosba rendelte. Ezt az egységet megerősítette a Hunyadi-gyalogszat 6. századával, amely még október 8-án szakadt el zászlóaljától, mivel a horvát foglyok kísérése volt a feladata, ezután Percel Mór Tolna megyébe, Csapó Vilmos nemzetőr őrnagy parancsnoksága alá helyezte. Az alsóváros megszállására a Pécsen szerveződő új honvéd zászlóaljat utasította. A Baranya megyére és Pécs városára kivetett újonclétszámból – a mozgó nemzetőrség személyi állományának feltöltése után – október 9-től kezdődött meg egy új, a 36-os számú zászlóalj sorozása. Október 31-ére a tervezett hat századot már csaknem teljesen kiállították (1075 fő). Az újonccsapatok új parancsnokuk, Rácz Sándor vezetésével november 9-én érkeztek meg új állomáshelyükre, az eszéki alsóvárosba. Magának a várnak a védelmét a legmegbízhatóbb és katonailag legértékesebb egységek látták el, így a baranyai nemzetőrségi zászlóalj (a későbbi 51. honvéd zászlóalj), valamint a soreszredi katonaság: a Sándor és Wasa gyalogezred 2-2 százada, a Zanini olasz gyalogezred 8 százada. Az Eszéken állomásozó teljes haderő így összesen 27 századot tett ki, 4450 főből állt.¹¹⁰

A hadsereg létszámát tekintve elegendőnek tűnt. Bár a XVIII. századi, a várra vonatkozó előírások 6000 fős őrség szükségességét hangsúlyozták, az ilyen rendelkezések jellegüknél fogva mindig egy optimális helyzethez igazodtak. Éder Frigyes vezérőrnagynak, a vár parancsnokának megítélése szerint 4000 begyakorlott és felfegyverzett katonával sikerrel lehet egy ellenséges támadást elhárítani.¹¹¹

A csapatok állapota ezeknek az elvárásoknak egyáltalán nem felelt meg. A katonák felfegyverzését az eszéki raktárakból biztosítani lehetett, de felszerelésük hiányosságait nehezen tudták pótolni. Még nyugtalanítóbbnak tűnt, hogy az újoncok többsége a legcsekélyebb katonai ismeretekkel sem rendelkezett. Az alapos elméleti és gyakorlati kiképzés esélyeiről a kormánybiztos nagyon szkeptikusan nyilatkozott: „Mert Eszék várában az újoncok nincsenek békegarnizonban hol őket szép szerével betanítani lehetne. Eszék vára ellenséges földön vagyon körülveve ellenségtől, kiknek száma naponként szaporodik.”¹¹² Így leginkább a soreszredi csapatokra számíthatott, elsősorban a Wasa és Sándor magyar ezredek századaira. Határozott fellépésével sikerült megakadályoznia, hogy ezeket a várból kivonják.¹¹³

Batthyány Kázmér hadereje erősítése érdekében október vége óta sürgette az OHB-t, hogy lovasságot és legalább 1 zászlóalj soreszredi katonaságot bocsássonak a

110 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 14. OL H2. OHB 3189. Részletes létszámkimutatás: Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 16. uo. 3231. *Püzes*: Batthyány, 113. o. *Vörös*: i. m. 27–29. o., *Übergabe* 13–14. o. Hunyadi csapat: Vásárhelyi a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 6. OL H92. ONöHt 7002. 36. zászlóalj szervezése: Gullinger a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 2. OL H92. ONöHt 7213. A zászlóalj megérkezése: Rácz Sándor a Nemzetőrségi Haditanácsnak. 1848. november 9. uo. 7954. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 9. OL H2. OHB 2726.

111 Éder Batthyány Kázmérnak. 1848. december 21. OL H2. OHB 4745.

112 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27. OL H2. OHB 1889.

113 Beóthy Odón délvidéki kormánybiztos felszólította Batthyány Kázmért, hogy bocsássa rendelkezésére a Wasa- és Sándor-gyalogság századait. Mind az OHB, mind Batthyány Kázmér határozottan utasította vissza ezt az igényt. „...Fő erejük erőnk lelke ezekben vagyon ... ha ezen rendes katonaságnak ezen része pótlás nélkül elszállítatik, még Eszék vára roppant hadi szerével a nemzet e nagy kincsével kockáztatva vagyon.” OHB Beóthynek. 1848. november 10. KLÖM XIII. k. 398. o. Batthyány Kázmér az OHB-nak. november 14. OL H2. OHB 3189.

rendelkezésére. Kérelmének a háttérben a vár rugalmas védelmének elképzelése állt. Helyesen ismerte fel, hogy Eszéket csak akkor tudhatja biztonságban, ha Verőce megyét ismét a magyar kormány hűségére téríti. A katonai, politikai viszonyok világossá tették, hogy ezt csak fegyveres fellépéssel tudja megvalósítani. Megítélése szerint a szerveződő katonai csoportok központjait támadó hadműveletekkel fel kell számolni, így nem csak az ellenség megerősödését lehet megakadályozni, hanem azt is, hogy a várat elszigetelő ellenséges gyűrű jöjjön létre.¹¹⁴

Erre seregének létszámát, felkészültségét és összetételét sem tartotta alkalmasnak.¹¹⁵ Ennek ellenére, a veszély növekedésének hatására határozottan cselekedett. November 13-ára tervezett Diakovár ellen egy „nagyobb szerű hadi expedíciót”. Az esőzések miatt az utak alkalmatlanná váltak arra, hogy jelentősebb haderő „a lázadás fő fészke” ellen vonuljon, így csupán 2 század Hunyadi-gyalogost bízott meg azzal, hogy derítse fel az ellenség elhelyezkedését. A Vásárhelyi István százados vezette egység Eszéktől 1,5 mérföldre Csepin, valamint az onnan 2 órára eső Vuka falunál ellenséges előőrsekbe ütközött. A rövid és a veszteséglista szerint egyenlőtlen csetepaté magyar győzelemmel végződött. A gradiskai határőrezredhez tartozó század 5 embert veszített, 130-an, tisztségükkel együtt fogságba estek.¹¹⁶

Az előőrsi csatározásoknak inkább morális, mint katonai jelentőségük volt. Keleti irányból komolyabb veszély fenyegette a várost és a várat. Vukovárról 2–300 horvát önkéntes, 1 zászlóalj határőr 2 ágyú támogatásával megszállta a Dráva-torkolatot és az Eszék környéki falvakat, az alsóvárosban állomásozó 36. honvéd zászlóalj előőrsei ellen november 13-án éjjel támadást intéztek. Batthyány Kázmér november 15-én 15 század katonasággal Szarvas irányába nyomult előre. A helység előtt a magyar csapatok az ellenség kiépített állásaira bukkantak. Az előőrsek visszaszorítása, valamint erős ágyútűz után a Zanini és honvéd csapatok rohammal futamították meg a határőröket és önkénteseket, akik 17 halottat hátrahagyva menekültek. Miután a Dráva-torkolatot is elhagyta az ellenség, a kormánybiztos „hadműveletét” befejezettnek tekintette.¹¹⁷

Az Eszéket fenyegető veszély elmúlt. Batthyány Kázmér ennek ellenére sem vált elbizakodottá. Sikerét átmenetinek tartotta, tartós eredményt, a Dráva-vidék biztosítását ezzel a gyenge sereggel nem tartotta keresztülvihetőnek. Közvetlen feladatát, a vár biztosítását teljesítette, ezért kérte, más fontos helyre vezényeljék. Kossuth Lajos a kormánybiztos kívánságát nem teljesítette. Jól tudta, hogy Batthyány Kázmérnak kulcsfontosságú szerepe van Eszék védelmében. Kiváló szervező és

114 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. október 27., október 30. OL H2. OHB 1889., 2017. A hadviselés elképzelt módjáról *uő.* az OHB-nak. 1848. november 16. OL H2. OHB 3221.

115 Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 14. OL H2. OHB 3189.

116 *Füzes*: Batthyány 115. o. *Kéry*: i. m. 625. o. *Vörös*: i. m. 29. o. *Pesti Hírlap*, 1848. november 17. 216. sz. 1080. o.

117 Rácz a hadügyminisztériumnak. 1848. november 15. OL H75. HM 9748. Batthyány Kázmér az OHB-nak. 1848. november 16. OL H2. OHB 3221. *Pesti Hírlap*, 1848. november 21. 219. sz. 1092–93. o. *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom története 1848 és 49-ben. Pest, 1850. 215–217. o. *Tóth Lőrinc*: Gr. Batthyány Kázmér és emlékiratai. (I) *Budapesti Szemle*, 1893. 198. sz. 74. k. 338–339. o. *Kéry*: i. m. 629–630. o. *Füzes*: Batthyány 115. o. *Vörös*: i. m. 29–30. o. Batthyány Kázmér katonai szerepe: *Urban Aladár*: Batthyány Kázmér 1848–49-ben és az emigrációban. In: Batthyány Kázmér emlékére. Siklós, 1987. 25. o. Batthyány Kázmér személyes érdemeit nem hangsúlyozta, de titkára november 16-án, a kormánybiztos tudta nélkül, bátorságáról és bal karján történt sebesüléséről méltató levelet küldött az OHB-nak. Kossuth javasolta, hogy a zsákmányolt ágyút és zászlót ajándékozzák neki. KLÓM XIII. k. 487–488. o.

parancsnoki képességeire továbbra is szükség volt az újonccsapatok kiképzésében, a tisztikar összekovácsolásában, bizonyított hadvezéri képességeit pedig nélkülözhetetlennek tartotta az önkéntesek és határőrök térnyerésének visszaszorítására.

Állhatatos egyénisége biztosíthatta, hogy egy szabályszerű ostrom esetén az emberrel és hadifelszereléssel kellően ellátott erőd sikerrel fog ellenállni.

Ferenc Rabár Jr.

ESZÉK CASTLE IN AUTUMN 1848

Summary

Eszék castle, reconstructed and enlarged between 1712 and 1719, had been an important part of the Southern defence line against the Ottomans until the beginning of the 18th century. During the following century it has lost its original function but in 1848, as a consequence of the conflict between Croatia and Hungary, its importance increased.

Eszék was the link between Slavonia and Hungary and the road towards the Hungarian capital across the marshy estuary of the River Drava run through the Eszék bridge. Consequently the town was not only a fortified place of cardinal importance for the defence of the country but it could serve as starting-point of operations in Slavonia for the Hungarian government, too.

The earliest possible capitulation of Eszék was primary interest of either the Croations or the Serbs. The Hungarian government was conscious of this and paid special attention to the assuring of Eszék.

Ferenc Rabár Jr.

LE CHÂTEAU D'ESZÉK EN AUTOMNE DE 1848

Résumé

Le château d'Eszék, reconstruit et agrandi entre 1712 et 1719, constituait une maille importante de la ligne de défense de Sud construite contre les Turcs jusqu'au début du XVIIIe siècle. Au début du XIXe siècle, le château a perdu sa fonction originaire, mais en 1848, à cause de l'aggravation du conflit croate-hongrois, son importance a grandi tout d'un coup.

Eszék signifiait le rapport directe entre la Slavonie et la Hongrie: sur la terre marécageuse de l'embouchure de la Drave la rout menait à la capitale hongroise à travers le pont d'Eszék. C'est pourquoi, pour le gouvernement hongrois, ce château n'était pas seulement un point très important de la défense du pays, mais aussi comme place fortifiée, il pouvait servir de point de départ pour des opérations militaires de Slavonie.

Que le château d'Eszék capitule le plus tôt possible – c'était l'intérêt élémentaire des Serbes et des Croates également. La direction militaire et politique hongroise avait conscience de ce fait et consacrait, dès l'abord, une attention extraordinaire à la protection d'Eszék.

Ferenc Rabár Jr.

DIE ESSEGER BURG IM HERBST 1848

Resümee

Zwischen 1712 und 1719 neugebaut und erweitert, bildete die Burg von Esseg (Eszék, heute Osijek) bis ins angehende 18. Jh. einen wichtigen Bestandteil der südlichen Schutzlinie, die gegen die Osmanen ausgebaut worden war. Am Anfang des 19. Jh. hatte sie ihre ursprüngliche Funktion eingebüßt, doch 1848 gewann sie infolge der Verschärfung der kroatisch-ungarischen Beziehungen plötzlich wieder an Bedeutung.

Esseg sicherte die direkte Verbindung zwischen Slawonien und Ungarn; im Morast der Drau führte der Weg in die ungarische Hauptstadt über die Brücke von Esseg. Deshalb spielte die Burg von Esseg für die ungarische Regierung nicht nur als wichtiger Stützpunkt für die Verteidigung des Landes eine bedeutende Rolle, sondern sie konnte auch als Ausgangspunkt von Kriegsoperationen in Slawonien dienen.

Es stand im Interesse sowohl der Kroaten als auch der Serben, die Burg so schnell wie möglich zu erobern. Die politische und militärische Führung von Ungarn war sich jedoch dessen bewußt und schenkte der Sicherung der Burg von Esseg von Anfang an besondere Aufmerksamkeit.

Ференц Рабар Мл.

ЭСЕКСКАЯ КРЕПОСТЬ ОСЕНЬЮ 1848 ГОДА

Резюме

Отстроенная заново и расширявшаяся в период 1712-1719 годов Эсекская крепость до начала XVIII. века являлась важным звеном южного оборонительного рубежа, выстроенного против турок. К началу XIX. века крепость утратила свою первоначальную функцию, однако в 1848 году - вследствие обострения хорватско-венгерских противоречий - её значение внезапно увеличилось.

Эсек установил непосредственную связь между Славонией и Венгрией: в болотистой местности дельты реки Драва через мост города Эсек проходил путь в сторону венгерской столицы. Поэтому эта крепость для правительства Венгрии означала не только точку ключевой важности в обороне страны, но - как укрепленный пункт - крепость могла служить так же исходной точкой операций на территории Славонии.

Как хорваты, так и сербы были элементарно заинтересованы в том, чтобы крепость Эсек была как можно скорее покорена. Это сознавало так же и венгерское военное и политическое руководство, которое с самого начала уделяло особое внимание обороне крепости.